

НАВЧАННЯ ПРЕДМЕТА «ЗАХИСТ УКРАЇНИ» У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ У 2021-2022 НАВЧАЛЬНОМУ РОЦІ

МЕТОДИЧНІ
РЕКОМЕНДАЦІЇ

Рекомендовано до друку та практичного використання
вченою радою комунального закладу Сумський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти
23.06. 2021р. протокол № 7

- Рецензенти:** **П. М. Оксьом** – викладач кафедри теорії і методики змісту освіти КЗ Сумський ОІППО, кандидат наук з фізичного виховання, доцент;
В. В. Коропченко – учитель предмета «Захист України» КУ Сумська спеціалізована школа I-III ступенів № 1 ім. В. Стрельченка, старший учитель, підполковник
- Редактор:** **І. В. Удовиченко** – проректор з науково-педагогічної та методичної роботи КЗ Сумський ОІППО, доктор педагогічних наук, доцент
- Упорядник:** **Н. М. Сукачова** – методист з національно-патріотичної роботи та «Захисту України» навчально-методичного відділу координації освітньої діяльності та професійного розвитку КЗ Сумський ОІППО

Навчання предмета «Захист України» у закладах загальної середньої освіти у 2021-2022 навчальному році : методичні рекомендації / упор. Н. М. Сукачова, за ред. І. В. Удовиченко. Суми : НВВ КЗ СОІППО, 2021.48 с.

Методичні рекомендації «Навчання предмета «Захист України» у закладах загальної середньої освіти у 2021-2022 навчальному році», розроблені відповідно до чинної навчальної програми «Захист України» для закладів загальної середньої освіти (рівень стандарту), затвердженої наказом Міністерства освіти і науки України від 04.11.2020 № 1377.

Призначається вчителям закладів загальної середньої освіти, які навчають учнів предмета «Захист України».

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРЕДМЕТА.....	5
НАВЧАННЯ ПРЕДМЕТА «ЗАХИСТ УКРАЇНИ» У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ У 2021-2022 НАВЧАЛЬНОМУ РОЦІ	8
ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ РОЗДІЛІВ НАВЧАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ ПРЕДМЕТА «ЗАХИСТ УКРАЇНИ» У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.....	12
ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ.....	45

ПЕРЕДМОВА

Україна зробила важливий стратегічний вибір, обравши шлях до вступу в Європейський Союз та Організацію Північноатлантичного договору на умовах рівноправного членства. Ця історична подія визначила геополітичний вибір нашої країни, який законодавчо оформлений й закріплений 7 лютого 2019 року в головному законі нашої держави – Конституції України.

«Стратегія воєнної безпеки України», уведена в дію указом Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021 є дієвим кроком щодо подальшої інтеграції сектору безпеки й оборони України в структури євроатлантичної безпеки. Особливу увагу приділено переведенню сектору безпеки та оборони України на стандарти НАТО та покращення взаємосумісності Збройних Сил України зі збройними силами держав – учасниць Альянсу, що сприятиме подальшій прагматичній і конструктивній співпраці у військовій галузі.

Політика держави у військовій сфері, відповідає євроатлантичним принципам щодо об'єднаного керівництва з планування та забезпечення комплексного захисту в Україні й спрямована на підтримку нарощування обороноздатності Збройних сил України та сил територіальної оборони в їх складі.

Збройна агресія Російської Федерації на Сході України розпочата у 2014 році, подовжується обстрілами на Донбасі упродовж семи років.

Українські війська за цей час здобули бойовий досвід. Разом з тим, для відбиття збройної агресії, продовження системних реформ, нарощування обороноздатності Збройних Сил України потрібні вмотивовані, підготовлені захисники України.

Завдання підготовки учнів до виконання військового обов'язку в закладах загальної середньої освіти покладено на вчителів, які навчають учнів предмета «Захист України». Підготовка молоді, в умовах переходу Збройних Сил України до переважно якісних параметрів обороноздатності, вимагає від учителя предмета «Захист України» обізнаності у військовій справі й методичної майстерності.

Основна мета пропонованих методичних рекомендацій полягає в тому, щоб допомогти вчителям успішно вирішити завдання щодо реалізації мети предмета «Захист України» на основі чинного законодавства та Конституції України, з урахуванням сучасних процесів і змін у Збройних Силах України, бойового досвіду Операції Об'єднаних сил, змін законодавства України щодо призову на строкову службу, територіальних реформ, прийняття закону щодо призову на військову службу резервістів в особливий період без оголошення мобілізації.

Сформувані в учнів під час вивчення предмета «Захист України» практичні вміння та навички, які стануть їм у пригоді в дорослому житті та розуміння, що, за великим рахунком – це і є захист України.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРЕДМЕТА

Конституція України:

1. Конституція України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141). URL: <https://cutt.ly/8bKp6j0> (дата звернення 15.03.2021).

Стратегії України:

1. Стратегія воєнної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021 : веб-сайт. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661> (дата звернення 09.04.2021).

2. Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 : веб-сайт. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (дата звернення 09.04.2021).

3. Стратегія національно-патріотичного виховання, затверджена Указом Президента України від 18 травня 2019 року № 286/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text> (дата звернення 15.03.2021).

Закони України:

1. Закон України «Про альтернативну (невійськову) службу», затверджений Указом Президента України від 12.12.1991 № 1975-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text> (дата звернення 06.04.2021).

2. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» затверджений Указом Президента України від 25.03.1999 № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення 18.03.2021).

3. Закон України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України», затверджений Указом Президента України від 07.03.2002 № 399-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-14#Text> (дата звернення 18.03.2021).

4. Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення окремих питань виконання військового обов'язку та ведення військового обліку» від 21.04.2021 № 1357-IX : веб-сайт. URL: <https://www.president.gov.ua/news/prezident-pidpisav-zakon-shodo-prizovu-na-vijskovu-sluzhbu-r-68077> (дата звернення 30.04.2021).

5. Закон України «Про Державну прикордонну службу України», затверджений Указом Президента України від 03.04.2003 № 661-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text> (дата звернення 22.04.2021).

6. Закон України «Про Дисциплінарний Статут Збройних Сил України», затверджений Указом Президента України від 24.03.1999 № 551-XIV. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text> (дата звернення 22.04.2021).

7. 2. Закон України «Про дорожній рух» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 31, ст. 338). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3353-12> (дата звернення 30.03.2021).

8. Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12/page2> (дата звернення 30.03.2021).

9. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», затверджений Указом Президента України від 01.07.2010 № 2411-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text> (дата звернення 15.04.2021).

10. Закон України «Про Збройні Сили України», затверджений Указом Президента України від 06.12.1991 № 1934-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text> (дата звернення 07.04.2021).

11. Закон України «Про звільнення в запас військово-службовців строкової служби, строки проведення чергових призовів та чергові призови громадян України на строкову військову службу у 2020 році» від 16.01.2020 № 13/2020 : веб-сайт. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/132020-31825> (дата звернення 09.04.2021).

12. Закон України «Про національну безпеку України», затверджений Указом Президента України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення 06.05.2021).

13. Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», затверджений Указом Президента України від 21.10.1993 № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> (дата звернення 29.04.2021).

14. Закон України «Про оборону України», затверджений Указом Президента України від 06.12.1991 № 1932-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4004-12> (дата звернення 29.04.2021).

15. Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях», затверджений Указом Президента України від 18.01.2018 № 2268-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text> (дата звернення 29.03.2021).

16. Закон України «Про порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України», затверджений Указом Президента України від 22.02.2000 № 1479-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1479-14#Text> (дата звернення 29.03.2021).

17. Закон України «Про порядок направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав», затверджений Указом Президента України від 02.03.2000 № 1518-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1518-14#Text> (дата звернення 26.03.2021).

18. Закон України «Про правовий режим воєнного стану», затверджений Указом Президента України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення 14.04.2021).

19. Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану», затверджений Указом Президента України від 16.03.2000 № 1550-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text> (дата звернення 14.04.2021).

20. Закон України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України», затверджений Указом Президента України від 21.06.1999 № 1075-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1075-14#Text> (дата звернення 14.04.2021).

21. Закон України «Про раду національної безпеки і оборони України», затверджений Указом Президента України від 05.03.1998 № 183/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 07.04.2021).

22. Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», затверджений Указом Президента України від 20.12.1991 № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (дата звернення 19.04.2021).

23. Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України», затверджений Указом Президента України від 24.03.1999 № 548-XIV. URL: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text> (дата звернення 21.04.2021).

24. Закон України «Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України», затверджений Указом Президента України від 24.03.1999 № 550-XIV. URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/550-14#Text> (дата звернення 21.04.2021).

25. Закон України «Про участь України в міжнародних миротворчих операціях», затверджений Указом Президента України від 05.04.1999 № 613-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/613-14#Text> (дата звернення 05.05.2021).

26. Кодекс цивільного захисту України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 34-35, ст.458). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/5403-17> (дата звернення 13.04.2021).

Укази Президента України:

1. «Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України» від 10.12.2008 № 1153/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008#Text> (дата звернення 07.05.2021).

2. «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 квітня 2018 року «Про широкомасштабну антитерористичну операцію в Донецькій та Луганській областях» від 30.04. 2018 № 116/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116/2018#Text> (дата звернення 20.04.2021).

НАВЧАННЯ ПРЕДМЕТА «ЗАХИСТ УКРАЇНИ» У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ У 2021-2022 НАВЧАЛЬНОМУ РОЦІ

Предмет «Захист України», який сприяє досягненню мети загальної середньої освіти, вивчають учні старшої школи. Мета загальної середньої освіти – навчання, виховання, становлення соціальності здобувача загальної середньої освіти, який здатний до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і здобуття освіти впродовж життя, готовий до свідомого життєвого вибору і самореалізації, відповідальності, трудової діяльності й громадянської активності [6].

У Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти [6], затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 № 1392 [34], предмет «Захист України» введено до інваріантної складової базового плану. Зважаючи на те, що всі заклади загальної середньої освіти, відповідно до Державного стандарту, зобов'язані дотримуватися єдиних вимог до загальноосвітньої підготовки учнів, вивчення предмета «Захист України» для учнів 10-11 класів є обов'язковим.

Зміст предмета «Захист України» охоплює питання:

- підготовки до служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, визначених законодавством;
- вибору професії;
- надання першої допомоги;
- усвідомлення ролі Збройних Сил України та інших військових формувань, визначених законодавством, у забезпеченні безпеки людини, суспільства і держави;
- ознайомлення з Концепцією розвитку Збройних Сил України;
- дотримання Закону «Про військовий обов'язок і військову службу» [9].

В основу організації процесу навчання предмета «Захист України» покладено компетентнісний підхід, відповідно до якого результатом навчання предмета стануть сформовані в учнів ключові і предметні компетентності, які свідчать про готовність випускників закладів загальної середньої освіти, у разі необхідності, виконати свій конституційний обов'язок і стати на захист України.

Акцентуємо увагу, що у 2021-2022 році учні будуть вивчати предмет «Захист України» за удосконаленими навчальними програмами «Захист України. Рівень стандарту» для 10-11 класів закладів загальної середньої освіти та «Захист України. Профільний рівень» для 10-11 класів закладів загальної середньої освіти, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 04.11.2020 № 1377 [26].

Учні 10-11-х класів будуть вивчати предмет «Захист України» на рівні стандарту – 1,5 години (інваріантна складова); на профільному

рівні – 5 годин. Можливе надання додаткових 0,5 годин з варіативної складової освітньої програми закладу загальної середньої освіти для вивчення предмета на рівні стандарту [24].

У 2021-2022 році навчально-методичне забезпечення (підручники, навчальні посібники, засоби навчального призначення) використовуватиметься, те саме, що й при вивченні предмета «Захист Вітчизни» [20].

Суттєвою загальною рисою навчальних програм «Захист України. Рівень стандарту», «Захист України. Профільний рівень», що відповідає сучасним тенденціям в освіті, є надання вчителю значно більшої свободи в питаннях планування освітнього процесу та залежить від матеріально-технічної бази закладу освіти, професійної компетентності педагогів. Вибір форм, методів та засобів навчання, зокрема й підручників, розподіл кількості годин, що відводяться на вивчення розділів та окремих тем (це стосується як порядку вивчення тем, так розподілу часу на їх вивчення), учитель визначає самостійно [20].

Календарно-тематичне та поурочне планування здійснюється вчителями у довільній формі, у тому числі з використанням друкованих чи електронних джерел тощо. Формат, обсяг, структура, зміст та оформлення календарно-тематичних планів та поурочних планів-конспектів є індивідуальною справою вчителя [20].

Навчальною програмою для 10 і 11 класів передбачено вивчення предмета «Захист України» за двома тематичними планами. Для юнаків – тематичний план № 1 і навчально-польові збори/заняття; дівчат – тематичний план № 2 і навчально-тренувальні заняття [24].

На уроках із навчального предмета «Захист України» допризовна молодь формує почуття патріотичної свідомості та національної гідності, отримує початкову військову підготовку. У процесі оволодіння знаннями з предмета «Захист України» учні дізнаються про особливості служби в Збройних Силах України, готуються до виконання обов'язків солдата.

Навчальний предмет при цьому в обох випадках називається «Захист Україна» з уточненням «Основи медичних знань» для тематичного плану № 2 [24].

Удосконалену навчальну програму з предмета «Захист України» структуровано за очікуваними результатами навчально-пізнавальної діяльності та змістом навчального матеріалу, необхідного для їх отримання. Програму представлено у вигляді таблиці, що складається з двох частин. У кожному розділі програми у лівій колонці таблиці розміщено очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів, які підлягають контролю й оцінюванню. У правій колонці таблиці, симетрично до очікуваних результатів навчально-пізнавальної діяльності учнів, зазначено відповідний навчальний матеріал, який підлягає вивченню

Звертаємо увагу, що поділ класів на групи юнаків та дівчат здійснюється незалежно від кількості учнів у класі. Проте, якщо у групі є

менше 5 осіб, то учні цієї групи навчаються за індивідуальними навчальними планами [24].

Програма для проведення навчально-польових (тренувальних) зборів/занять не залежить від щотижневого навантаження та розрахована на 18 навчальних годин [24].

Акцентуємо увагу, що оцінювання за навчально-польові заняття (збори) і навчально-тренувальні заняття (дівчата) здійснюється окремо від семестрових оцінок.

Проведення навчально-польових зборів/занять, навчально-тренувальних занять записуються на окремій сторінці журналу, підсумкова оцінка за навчально-польові заняття (збори) виставляється перед річною оцінкою з предмета «Захист України» за другий рік навчання.

Послідовність вивчення розділів і тем у межах вимог навчальної програми вчитель може коригувати самостійно.

Стрільба з автомата проводиться на відповідно обладнаних стрільбищах і в тирах, згідно з планами територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, на підставі наказів, погоджених із начальником гарнізону (командиром військової частини, начальником вищого військового навчального закладу), органом управління освітою та керівником закладу загальної середньої освіти та дотримання заходів безпеки.

Обов'язкова форма одягу для вчителя та рекомендована для учнів під час проведення занять з предмета «Захист України» (тематичний план № 1 – військова (форма військових формувань України).

Рекомендуємо дотримуватись загальних вимог безпеки під час проведення занять з предмета «Захист України».

Підкреслюємо, що проводити заняття з предмета можливо лише за умов беззаперечного дотримання правил і заходів безпеки, визначених статутами, курсом стрільб, відповідними керівництвами та настановами.

Окрім того, акцентуємо увагу на суворому дотриманні правил безпеки під час проведення занять: у кабінеті та на місцевості.

Сформований в учнів ціннісний компонент щодо дотримання правил безпеки під час проведення стрільб сприятиме високій дисциплінованості, точному виконанню ними правил та вимог безпеки під час проведення стрільб у стрілецькому тирі та на військовому стрільбищі.

Варто довести до відома учнів, що до навчальних стрільб у стрілецькому тирі допускаються лише ті учні, які пройшли інструктаж із вимог безпеки під час стрільб і склали заліки, результати яких зафіксовано у журналі, знають матеріальну частину зброї та можуть нею користуватися.

Звертаємо увагу щодо необхідності обов'язкового й неухильного дотримання вимог безпеки на всіх етапах проведення стрільб у стрілецькому тирі та на військовому стрільбищі:

- перед початком навчальних стрільб у стрілецькому тирі;
- під час проведення навчальних стрільб;
- після закінчення навчальних стрільб;
- у разі виникнення надзвичайних ситуацій [24].

Нагадуємо, що без дозволу вчителя предмета «Захист України» учні не повинні: заходити до приміщення тиру; брати до рук зброю; виносити боєприпаси та зброю з приміщення тиру; заряджати та розряджати зброю; проводити підготовку до стрільби (прицілюватися); проводити стрільбу.

Акцентуємо увагу, що забороняється:

- перебувати учням у приміщенні стрілецького тиру без учителя предмета «Захист України»;
- спрямовувати зброю в сторону від мішеней, наводити її на людей;
- брати зброю чи підходити до неї без команди [24].

Звертаємо увагу, що з текстами навчальних програм можна ознайомитися на офіційному вебсайті Міністерства освіти і науки України за адресою: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2018-2019/2020/11/Zakhyst%20Ukrayiny%2010-11%20klas%20Standart.pdf> [24].

Перелік підручників, рекомендованих Міністерством освіти і науки України для використання в освітньому процесі з предмета «Захист України», «Захист України. Основи медичних знань» у закладах загальної середньої освіти з навчанням українською мовою, наведено на сайті Міністерства освіти і науки України за посиланням <https://docs.google.com/spreadsheets/d/16NyRYEKgeQ4T5BE68La-s2gn0q2MPyIWSWx-Vdw-zmA/edit?ts=5a364195#gid=337295027> [31].

За програмами укладено підручники, електронні версії яких можна завантажити за електронною адресою: <https://imzo.gov.ua/pidruchniki/elektronni-versiyi-pidruchnikiv/> [8].

Радимо для військово-патріотичного виховання учнів та підвищення рівня навчання предмета «Захист України» використовувати журнал «Оборонний вісник», який видається Центром військової політики та політики безпеки та рекомендований Міністерством освіти і науки України до використання в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти листом «Щодо листа Центру воєнної політики та політики безпеки» від 21.05.2021 № 5/1240-21 [21].

Звертаємо увагу, що з квітня 2016 року до журналу «Оборонний вісник» видається спеціальна інформаційно-довідкова вкладка «Захист України», яка на даний час є єдиним методичним виданням в Україні з предмета, що містить новітні матеріали з військової галузі, тематичні розробки та методики проведення практичних занять, навчально-польових занять (зборів).

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ РОЗДІЛІВ НАВЧАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ ПРЕДМЕТА «ЗАХИСТ УКРАЇНИ» У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Навчальні програми «Захист України. Рівень стандарту» та «Захист України. Профільний рівень» для 10-11 класів закладів загальної середньої освіти розроблено на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 26.02.2020 № 143 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» [33] та наказу Міністерства освіти і науки України «Про внесення змін до типової освітньої програми закладів загальної середньої освіти III ступеня» від 31.03.2020 № 464, згідно з якими назву навчального предмета «Захист Вітчизни» змінено на «Захист України» [27].

Навчальні програми приведено у відповідність до чинного законодавства про освіту та Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 року № 1392 [6].

В удосконаленій навчальній програмі враховано основи діючого законодавства та Конституції України, зміни законодавства України щодо призову на строкову службу, територіальні реформи. Навчальні програми приведено у відповідність із сучасними процесами та змінами у Збройних Силах України, бойового досвіду Операції Об'єднаних сил. Зазначені проєкти навчальних програм погоджені Міністерством оборони України [19].

Навчальні програми для 10-11 класів закладів загальної середньої освіти «Захист України. Рівень стандарту» і «Захист України. Профільний рівень» затверджено наказом Міністерства освіти і науки України «Про внесення змін до Переліку нових навчальних програм для учнів 10-11 класів закладів загальної середньої освіти», затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 23.10.2017 № 1407 від 04.11.2020 № 1377 [26].

У навчальній програмі зазначено, що метою навчального предмета «Захист України» є: формування в учнівської молоді знань, умінь і навичок щодо захисту України та дій в умовах надзвичайних ситуацій, а також системного уявлення про військово-патріотичне виховання як складову частину національно-патріотичного виховання [24].

Військово-патріотичне виховання є складовою національно-патріотичного виховання, що в часи воєнної загрози стає пріоритетом національно-патріотичного виховання. Його зміст визначається національними інтересами України, та покликаний забезпечити активну участь громадян у збереженні її безпеки від зовнішньої загрози [25].

Нині, як ніколи, необхідні нові підходи щодо формування свідомості нинішнього покоління юнаків та дівчат. Саме військово-патріотичне виховання орієнтоване на формування у зростаючої особистості готовності до захисту Української держави, розвиток бажання здобувати

військові професії, проходити службу в Збройних Силах України як особливому виді державної служби.

Під час навчання предмета «Захист України», окрім загальних підходів та принципів (науковості, доступності, достовірності, наочності та ін.), потрібно враховувати те, що молода людина 16-17 років (допризовного віку) отримує перше системне враження про Збройні сили України (іншу збройні формування) і в цілому про сучасну проблематику Національної безпеки та оборони нашої держави. Тому, рекомендуємо вчителям акцентувати увагу учнів саме на такій привабливості предмета, а не на заучуванні нормативно-правових актів, військових понять та визначень.

Акцентуємо увагу на особливостях навчання змістової частини окремих розділів, тем навчальної програми предмета «Захист України».

Розділ 1. «Основи національної безпеки України» [24].

Розділ «Основи національної безпеки України» навчальної програми предмета «Захист України» дає поняття про систему світової колективної безпеки та національної безпеки держави. У ньому розглянуто структуру воєнної організації держави, воєнне та міжнародне військове співробітництво.

Зміст розділу «Основи національної безпеки України» спрямований на формування теоретичних знань учнів щодо забезпечення національної безпеки та її основних компонентів, могутності нашої держави шляхом розвитку національних Збройних Сил та інших військових формувань України.

У Законі України «Про національну безпеку України» зазначено, що національна безпека – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [12].

Стратегія національної безпеки України визначає:

1) пріоритети національних інтересів України та забезпечення національної безпеки, цілі, основні напрями державної політики у сфері національної безпеки;

2) поточні та прогнозовані загрози національній безпеці та національним інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов;

3) основні напрями зовнішньополітичної діяльності держави для забезпечення її національних інтересів і безпеки;

4) напрями та завдання реформування й розвитку сектору безпеки і оборони;

5) ресурси, необхідні для її реалізації [38].

Звертаємо увагу вчителів, що в темі «Система світової колективної безпеки. Система національної безпеки України» дається визначення понять «національна безпека» і «гібридна війна».

Характеризуючи «гібридну війну – війну, основним інструментом якої є створення державою-агресором у країні, обраній для агресії,

внутрішніх протиріч і конфліктів із їх використанням для досягнення політичних цілей агресії [2, с. 10], учителю необхідно звернути увагу учнів на її складові та відмінність цієї війни від інших видів війн. Доцільно: привести приклади ведення гібридної війни в сучасних міжнародних конфліктах; пояснити учням, що події на Сході України з 2014 року є яскравим прикладом ведення гібридної війни Російської Федерації проти Української держави.

Рекомендуємо вчителям під час вивчення теми «Міжнародне військове співробітництво» неухильно дотримуватись норм Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях» від 04.10.2017 № 7163 [14], подавати інформацію з урахуванням сучасної ситуації в Україні, світі та державної політики, стосовно припинення окремих положень про «Дружбу», співробітництво та партнерство між Україною та Російською Федерацією [22].

Акцентуємо увагу вчителів предмета «Захист України» щодо введення в дію Указом Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021 рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України» [37].

Стратегія воєнної безпеки України «Воєнна безпека – всеохоплююча оборона» [38] замінила Воєнну доктрину – 2015 на підставі скасованого рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини країни», введене в дію Указом Президента України від 24 вересня 2015 року № 555.

Стратегія визначає цілі, пріоритети та завдання реалізації державної політики у сферах національної безпеки та оборони в частині, що стосується забезпечення воєнної безпеки нашої держави. Одним із пріоритетів Стратегії є нарощування спроможностей Збройних Сил України, сил територіальної оборони у їхньому складі, інших складових сил оборони до виконання покладених завдань [38].

Такий документ розроблено вперше, він є підґрунтям для формування Стратегічного оборонного бюлетеня – деталізованої дорожньої карти реформ у сфері оборони, а також плану оборони держави [15].

Наголошуємо, що розкриття питань «Формати відносин Україна-НАТО та структурами європейської системи колективної безпеки. Перспективи вступу України в НАТО» потребує обговорення з учнями чинників, які є вагомими аргументами для Збройних Сил України та системи загальнонаціональної безпеки стосовно вступу в НАТО.

Учителю варто акцентувати увагу учнів, що Конституцією України закріплено курс держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору [17].

З метою забезпечення виконання пріоритетних завдань до Організації Північноатлантичного договору, Указом Президентом України «Про річні національні програми під егідою Комісії Україна – НАТО» від 24.02.2021 № 72/2021 затверджено «Положення про річні національні програми під егідою Комісії Україна – НАТО» [32]. Уряд ухвалив проєкт Указу Президента України про Річну національну програму під егідою Комісії Україна-НАТО на 2021 рік [36]. Необхідно наголосити, що особливу увагу в Програмі приділено переведенню сектору безпеки і оборони України на стандарти НАТО та покращення взаємосумісності Збройних Сил України зі збройними силами держав – учасниць Альянсу. Однією з цілей Програми є адаптація та використання стандартів НАТО у сфері оборони відповідно до політики НАТО [36].

Доцільно з теми «Система світової колективної безпеки» запропонувати учням завдання: «Які найвагоміші показники визначають світовий геополітичний простір як одну з просторових категорій геополітичної теорії?», із теми «Національні інтереси України та загрози національній безпеці» – «Чому корупція визнана однією з найбільших загроз національній безпеці України?», що спонукають до діалогу, висловлюванню власних думок, міркувань, позицій, способів розв'язання проблеми.

Рекомендуємо організувати підготовку учнями коротких інформацій щодо військової допомоги Збройним Силам України з боку НАТО, інших держав, учасниць Альянсу.

Розділ 2. «Збройні Сили України (ЗСУ) на захисті Вітчизни» [24].

Зміст розділу «ЗСУ на захисті Вітчизни» розкриває основи законодавства про призначення, структуру ЗСУ та військову службу, висвітлює історію українського війська; сприяє формуванню людини-патріота, захисника України.

Важливо довести до учнів, що саме Збройні сили України та інші військові формування, створені відповідно до законів держави, є гарантами забезпечення національної безпеки країни.

Акцентуємо увагу вчителів предмета «Захист України» на важливості усвідомлення учнями статті 65 Конституції України [17], де вказано, що «захист Вітчизни, незалежності й територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України».

Військова служба – це почесний обов'язок кожного громадянина України, особливий різновид державної служби, пов'язаний з виконанням загального військового обов'язку [2, с. 6]. Відповідно до прийнятого Верховною Радою України закону «Про військовий обов'язок і військову службу», у статті 1, зазначено, що «Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є конституційним обов'язком громадян України» [11].

Рекомендуємо вчителям повідомити учням, що законом запроваджено новий вид військової служби – військова служба за призовом осіб із числа резервістів у особливий період [10].

Варто пояснити учням, що Закон щодо призову на військову службу резервістів в особливий період без оголошення мобілізації, підписаний Президентом України 21 квітня 2021 року [10], удосконалює вимоги щодо комплектування Збройних сил України та інших військових формувань. Новий закон дасть змогу швидко збільшити бойовий потенціал сил оборони та вчасно реагувати на раптові загрози національній безпеці [10].

Нагадуємо вчителям предмета «Захист України», що готуючись до уроків з тем «Нормативно-правова база з військових питань. Військова присяга та військова символіка України», «Історія розвитку українського війська», необхідно звернути увагу на Закони України про Збройні сили України.

Звертаємо увагу, що вивчення змісту навчального матеріалу уроків із розділу «Збройні Сили України на захисті Вітчизни» [24] може проводитись у формі бесід із використанням різних інтерактивних прийомів. Тематичні питання уроків дозволяють наповнити їх зміст великою кількістю фактичного матеріалу з історії сучасних збройних конфліктів. На підтвердження цього доцільно запросити на урок учасників збройних конфліктів або миротворчих операцій.

Акцентуємо увагу вчителів предмета «Захист України», що саме уроки з розділу «Збройні Сили України на захисті Вітчизни» [24] мають великий потенціал для розвитку патріотичної особистості учнів, формування ціннісного ставлення до Збройних сил України, усвідомлення значення військової справи та формування готовності до захисту України.

Рекомендуємо вчителям предмета «Захист України» урахувати, що зміст навчального матеріалу розділу «Збройні Сили України на захисті Вітчизни» [24] для учнів досить об'ємний, тому варто використати міжпредметні зв'язки, до яких можна віднести розгляд деяких питань розвитку українського війська, (учні вже ознайомлені з історичними подіями та явищами з навчальних програм таких предметів як історія, українська література, зарубіжна література, правознавство). Вони можуть навести конкретні приклади воєнних подій із кінофільмів, телепередач, художньої літератури, що дає можливість вчителям не тільки зацікавити учнів, а й залучити їх до активної роботи на уроці, використати історико-науковий матеріал.

Наголошуємо на важливості утвердження в свідомості учнів об'єктивної оцінки ролі українського війська в українській історії, спадкоємності розвитку Збройних Сил України у відстоюванні ідеалів свободи та державності України, її громадян від княжої доби, Гетьманського козацького війська, військ Української Народної

Республіки, Січових Стрільців, Української Повстанської Армії, відродження української армії.

Важливу роль у навчанні предмета «Захист України» відіграє систематичне використання історичного матеріалу, який підвищує інтерес до вивчення предмета, навчає критично оцінювати факти. Такий підхід при вивченні навчального предмета «Захист України» необхідний, тому що сприяє формуванню світогляду, наукового та творчого мислення, емоційно-мотиваційної сфери учня, які вирішальною мірою впливають на формування патріотизму. У процесі навчання необхідно вести учнів від сприймання окремих фактів до формування загальних висновків у власні тверді переконання. Ознайомлення учнів з іменами та біографіями видатних українських військових діячів, які боролися за незалежність України, сприятиме національному та патріотичному вихованню. Саме історія військової науки за своїм змістом є тією ланкою, через яку здійснюється зв'язок між минулим і сьогоденням, саме вона створює підстави для формування національної гордості.

Ознайомлюючи учнів з бойовими подвигами видатних українців різних епох, учителю потрібно пам'ятати, що він створює в учнів узагальнюючий портрет захисника України.

Розділ 3. «Статуту Збройних Сил України» [24].

Розділ «Статуту Збройних Сил України» формує уявлення про статуту Збройних Сил України як про закони військової служби. У статутах визначено основні положення організації внутрішньої служби, значення їх у житті та діяльності військ. Положення і вимоги статутів є обов'язковими для всіх військовослужбовців Збройних сил України [2, с. 42].

Метою вивчення розділу «Статуту Збройних Сил України» є:

- засвоєння основних положень військових Статутів Збройних Сил України є;
- формування почуття відповідальності за дотримання вимог статутів;
- розвиток в учнів здібностей, щодо формування практичних навичок у виконанні обов'язків при несенні служби в добовому наряді та якісне виконання вимог статутів внутрішньої служби, вартової служби [24].

Звертаємо увагу, що одним із найважливіших освітніх завдань учителя при вивченні статутів Збройних Сил України є формування в учнів розуміння, що статуту складають нормативно-правову основу розбудови Збройних Сил України, підвищення її боєздатності та готовності протистояти агресору на Сході України та є основою для розробки тактичних прийомів і способів дій військовослужбовців у кожному конкретному випадку.

При вивченні теоретичних положень статутів слід використовувати мультимедійну техніку, плакати та схеми. Для опрацювання окремих статей вартової служби бажано створювати ситуаційні задачі, що

вимагають від учня самостійного прийняття рішення та практичних дій відповідно до норм Статуту вартової служби; удосконалення знань зі статутів Збройних Сил України, практичних навичок їх виконання здійснюється у ході освітнього процесу, під час проведення навчально-польових зборів.

З 6 січня 2021 року військові звання та знаки розрізнення військовослужбовців Збройних Сил України приведено у відповідність військовим рангам НАТО відповідно до «Переліку кодів військових рангів НАТО за стандартом STANAG 2116» і є ще одним кроком, що забезпечує взаємосумісність зі збройними силами держав-членів Альянсу [30]. Фактично, це – керівництво до дій кадровим органам переходити на нову філософію роботи, що передбачає створення кар'єрної мапи кожному солдату, сержанту, офіцеру щодо його підготовки, зростання та забезпечення [41].

Пропонуємо вчителям для активізації освітньої діяльності на уроці поставити учням запитання: «Які військові звання ви знаєте?», «Що являють собою знаки розрізнення?», «Де знаходяться знаки розрізнення на обмундируванні військовослужбовців сучасних Збройних Сил України?»; пояснити, що військові звання розподіляються на армійські та корабельні. Кожний військовослужбовець в Україні має на формі одягу нові погони, знаки розрізнення, нарукавні та беретні знаки.

Важливо звернути увагу учнів, що яку б службу не проходили військовослужбовці у військових формуваннях України, на камуфляжі кожного бійця майорить український прапор [42, с. 30].

Розділ 4. «Стройова підготовка» [24].

Стройова підготовка є одним із головних розділів предмета «Захист України», що органічно входить до багатьох навчальних тем і вивчається на кожному уроці; вона дисциплінує майбутнього воїна, загартовує його фізично, виробляє гарну поставу, формує спритність, моторність, витривалість, уміння правильно та швидко виконувати команди командирів [18, с. 107].

Стройова підготовка є одним із найважливіших розділів військового навчання, тому що готує підрозділи до злагоджених дій. Вивчення теми «Строї відділення» готує учнів до дій в строю в складі навчального підрозділу під час вивчення розділів «Вогнева підготовка», «Тактична підготовка» [24], проведення навчально-польових зборів.

Рекомендуємо вчителям акцентувати увагу учнів, що вправи, які визначені Стройовим статутом Збройних сил України, обов'язкові для всіх військових частин, управлінь, штабів, організацій, установ і військових навчальних закладів. Необхідно пояснити учням, що стройові вправи – це найбільш раціональні способи шикування і перешикунів, пересувань та інших дій, які виконуються відповідно до команд і правил Стройового статуту Збройних Сил України [39].

Звертаємо увагу, що в Збройних Силах України реформовано за стандартами НАТО стройовий крок. Основною відмінністю стало те, що

тепер військовослужбовці, які рухаються стройовим кроком зі швидкістю 110 кроків за хвилину, із довжиною кроку 70-80 см, – піднімають ногу на 10-15 см від землі, замість раніше визначених 15-20 см [35].

Рекомендуємо вчителю ознайомитися з вимогами керівних документів щодо організації та методики проведення занять зі стройової підготовки. На уроках предмета «Захист України» – запровадити вивчення з учнями нового стройового кроку, як одиночно, так і в складі шеренг.

Нагадуємо, що раціональне використання засобів навчання: стройового майданчику, плакату «Стройові прийоми і рух без зброї. Строї відділення» [24], мультимедійної презентації, особливо відеосюжетів зі стройової підготовки, не самоціль, а засіб для кращого розуміння і запам'ятовування матеріалу. Тому, демонстраційний матеріал повинен відповідати освітнім завданням уроку, посилювати ефективність навчання, суттєво скорочувати час, істотно розширювати і поглиблювати навчальний матеріал.

Для досягнення високих результатів стройової підготовки здобувачів освіти велике значення має особистий приклад учителя, який повинен мати ґрунтовну теоретичну підготовку, володіти високою методичною майстерністю й, особисто чітко та правильно виконувати стройові прийоми, уміло активізувати пізнавальну діяльність і мотивувати учнів оволодіти прийомами стройової підготовки.

Варто на вступному уроці з теми «Стройові прийоми і рух без зброї» розповісти про призначення строю, показати, пояснити елементи строю; учням наголосити, що основне шиккування перед початком уроку «Захист України» проводиться у двошеренговому строю; звернути увагу на те, щоб останній ряд двошеренгового строю був повним.

Рекомендуємо вчителю для підвищення якості стройового навчання проводити уроки зі стройової підготовки через рівні проміжки часу, щоб не втрачались навички, набуті учнями на попередніх уроках. На кожному уроці предмета «Захист України», під час проведення стройового тренажу (3-5 хв.), відпрацьовувати з учнями стройові прийоми або виконувати підготовчі вправи зі стройової підготовки [24].

Доцільно удосконалювати навички зі стройової підготовки у ході навчання за рахунок надання допомоги учням в оволодінні найбільш раціональними прийомами та діями. Навчання кожному елементу прийому або дії рекомендуємо починати з показу та короткого пояснення. У подальшому, – по'єднати елементи послідовно в групи, а потім – в одне ціле.

Стройовий прийом рекомендуємо тренувати за допомогою підготовчих вправ за розподілом і підрахунком уголос (роби – раз, роби – два, роби – три). Спочатку доцільно тренувати в повільному темпі, потім – темп поступово наближати до статутного; тренувати до зразкового виконання розученого прийому з використанням індивідуального й

попарного методів навчання; організовувати змагання на краще виконання прийому.

Звертаємо увагу вчителів предмета «Захист України», що після вивчення змісту навчального матеріалу розділу «Стройова підготовка», компетентності набуті учнями щодо стройових прийомів, руху без зброї та злагодженим діям у строї відділення, потребують системного закріплення на інших уроках предмета «Захист України» [24].

Розділ 5. Вогнева підготовка [24].

Вогнева підготовка є однією із складових військової підготовки, що передбачає вивчення теоретичних положень основ стрільби, навчання учнів умілого застосування стрілецької зброї, максимального використання її бойових можливостей, виховання почуття бережливості та відповідальності при користуванні зброєю.

Стрільба з автомата проводиться на відповідно обладнаних стрільбищах і в тирах згідно з планами територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки на підставі наказів, погоджених з начальником гарнізону (командиром військової частини, начальником вищого військового навчального закладу), органом управління освітою і керівником закладу освіти та дотримання заходів безпеки [24].

Під час вивчення основ стрільби зі стрілецької зброї для тренування учнів у вирішенні вогневих завдань варто використовувати навчально-тренувальні засоби, приціли.

Практичні заняття з вивчення будови зброї та боєприпасів проводяться в кабінеті навчального предмета з використанням навчальної зброї та її макетів.

Основний метод занять – розповідь у поєднанні з показом будови, роботи частин і механізмів на схемах, плакатах, макетах та навчальних зразках зброї, а також виконання практичних дій зі зброєю. Неможливість використання на заняттях зразків навчальної зброї компенсується їх комп'ютерним відображенням.

Під час вивчення прийомів і правил стрільби та метання ручних гранат учням прищеплюються знання та практичні навички в застосуванні зброї для ураження цілей різними способами. Головна увага звертається на навчання учнів виявленню цілей та визначення дальності до них, коректування стрільби, техніку метання гранат. Виконання прийомів і правил стрільби та метання ручних гранат удосконалюються на вогневих тренуваннях, стрільбах і тактичних заняттях.

Заняття з вогневої підготовки та стрільби проводяться, як правило, у стрілковому тирі, на військовому стрільбищі. На вогневих тренуваннях учні навчаються прийомам і правилам стрільби та метання гранат, відпрацьовують нормативи, вирішують вогневі завдання, тренуються у спостереженні за полем бою, виявляють цілі й визначають дальності до них. У ході цих тренувань в учнів формуються та удосконалюються первинні навички з вогневої підготовки.

Необхідно попередити учнів, що користуватися зброєю вони можуть лише в спеціально відведених місцях (тир, стрільбище) під контролем та наглядом дорослих і лише за умови, що вони займаються в спортивних стрілкових секціях чи навчаються у закладах, програма яких передбачає вивчення зброї.

Рекомендуємо роз'яснити учням, що мисливську, пневматичну чи газову зброю, ні в якому разі не можна приносити до школи, виносити на вулицю, демонструвати друзям. Залякування чи погрожування іншій особі за допомогою зброї є злочином. За такі дії до юридичної відповідальності буде притягнуто як того, хто це учинив, так і власника зброї; винуватець відповідь за незаконне носіння, а власник – за порушення правил зберігання зброї та залишення її без нагляду.

Звертаємо увагу вчителя на важливість пояснення учням, що неправдиві повідомлення про замінування шкіл та інших об'єктів, теж є протиправними вчинками за які закон передбачає притягнення до відповідальності, як тих хто повідомив (якщо дозволяє вік), так і їхніх батьків (незалежно від віку дітей). Доцільно наголосити учням, що саме на батьків лягає, у першу чергу, матеріальний тягар – сплата штрафу за неналежне виховання своїх дітей та оплата виклику спеціальних служб. Підкреслити, що витрати батьків можуть сягнути значних розмірів (10 000 і більше гривень) [11].

Одночасно радимо проінформувати учнів, що працівники правоохоронних органів мають сучасне обладнання, що дозволяє швидко визначити місце знаходження та виявити особу, яка дзвонить з таким повідомленням.

Розділ 6. Тактична підготовка [24].

Одним із розділів предмета «Захист України» є тактична підготовка, яка забезпечує підготовку до ведення бойових дій в умовах сучасного загальновійськового бою. Тактика – динамічна область військового мистецтва. У сучасній тактиці розглядається зміст видів бойових дій і роль ударів ядерними, вогневими та іншими засобами ураження; розробляються форми маневру військ; вивчаються основні положення щодо підготовки й ведення сучасного бою механізованим відділенням; прийоми й способи дій солдата в основних видах бою в складі бойових груп і відділення, а також даються певні знання з військової топографії [24].

Тактична підготовка є одним із найважливіших розділів навчальної програми, який забезпечує комплексне вивчення учнями розділів предмета «Захист України», об'єднує в єдине ціле знання, уміння і навички, здобуті учнями на заняттях з вогневої, інженерної, стройової, фізичної підготовки [24].

Метою вивчення теми «Тактична підготовка» є засвоєння основних положень щодо підготовки та ведення сучасного бою, організації бойового забезпечення.

Рекомендуємо значну увагу при вивченні тактичної підготовки приділити обов'язкам солдата та послідовності його дій в бою, усвідомленню поняття рубежів і часу переведення засобів

індивідуального захисту в «бойове» положення, засвоєнню особливостей дій солдата в складі бойових груп, дії відділення в основних видах бою й дозорі.

Необхідно формувати в учнів такі якості, як витривалість, дисциплінованість, уміння швидко орієнтуватися в обстановці, оцінювати її та приймати правильні рішення, координувати свої дії з діями підрозділу.

У темі «Основні риси загальновійськового бою» [24] основним для учнів є розуміння характеристик сучасного загальновійськового бою.

Рекомендуємо в ході вивчення теми з'ясувати, як учні розуміють поняття «бій» і «битва»; наголосити на відмінності цих понять; уточнити, що «бій» – основна форма бойових дій підрозділів, частин і з'єднань – є сукупністю узгоджених за метою, завданнями, місцем і часом дій бойових формувань усіх видів збройних сил, формувань бойового, технічного й тилового забезпечення та маневру, що проводяться згідно з єдиним замислом і планом для виконання тактичних завдань, а «битва» – сукупність боїв, що переважно визначає результат військової операції [42, с. 131].

Для вивчення загальновійськового бою доцільно використати фрагменти відеосюжетів, на основі яких пояснити учням складові елементи бою: удар, вогонь і маневр; для пояснення суті охоплення, обходу та відходу – використати схему «Види маневру підрозділами» [40, с.15].

Варто використати заздалегідь підготовлені схеми, плакати, мультимедійну презентацію й пояснити учням, що вогонь розрізняється за видами зброї, за способами ведення, за напруженістю та напрямками стрільби; указати на особливості фронтального, флангового та перехресного вогню; спільно з учнями сформувати характерні риси загальновійськового бою.

Рекомендуємо наголосити, що «загальновійськовий бій – різновид бою, який ведуть об'єднаними зусиллями військові частини та підрозділи різних родів військ та спеціальних військ Сухопутних військ у взаємодії з іншими видами Збройних Сил України, а також органами та підрозділами інших військових формувань й правоохоронних органів» [42, с. 132].

Слід уточнити, що бій – єдиний засіб досягнення перемоги над противником. Уточнити, що основними видами загальновійськового бою є оборонний і наступальний бій.

Результати практики бойових дій, особливо в зоні Операції Об'єднаних Сил, показують, що найдоцільнішою формою ведення бойових дій у ланці «взвод – відділення» є дії цих підрозділів у складі дрібних тактичних груп, які об'єднані єдиним замислом командира в рамках виконання бойового завдання підрозділу за відносної самостійності дій на окремих етапах бою [2, с. 133].

Рекомендуємо акцентувати увагу учнів на зростанні ролі окремих тактичних груп військовослужбовців для боротьби з малочисельними

групами супротивника, що обумовлює доцільність створення в складі механізованих підрозділів бойових груп у вигляді «двійок» та «трійок», які налічують відповідно два або три військовослужбовці. Доцільно пояснити, що метою формування таких груп є створення більш гнучкого, розосередженого бойового порядку підрозділу, який був би придатним для боротьби з малими мобільними групами супротивника; підкреслити, що однією з передумов створення бойових груп стало й те, що під час бойових дій, збройних конфліктів, особливо в зоні Операції Об'єднаних Сил, вагоме місце посідає снайперське протиборство [2, с. 133].

Звертаємо увагу щодо обов'язкового показу всіх видів носіння зброї (вільне, тактичне (одноточкове, триточкове) та в момент наближення до цілі) [24].

Радимо особливу увагу звернути на вивчення питання щодо розподілу обов'язків між військовослужбовцями та їхньої взаємодії у бойовій групі. Варто доручити учням самотійно, за текстами бойового статуту, вивчити обов'язки військовослужбовця в бою; підбити підсумок самотійної роботи учнів за допомогою проведення дискусій з питань: «Чому військовослужбовець повинен знати не тільки своє завдання, але й завдання свого відділення та взводу в бою?», «Чому без дозволу командира не можна залишати своє місце на бойовій позиції?».

Доцільно на уроці змодельювати таку ситуацію збройного конфлікту, яка б спонукала учнів до прийняття рішень з дотримання кодексу поведінки учасниками бойових дій та дозволило їм дійти до висновку, що саме норми міжнародного гуманітарного права, установлюють обмеження у виборі методів і засобів ведення бойових дій.

На завершальному етапі тактичної підготовки учнів рекомендуємо провести практичне заняття у формі гри «Дії солдата в складі механізованого відділення в бою» [18, с. 82].

Для стимулювання пізнавальної активності учнів, їхньої дієвої самотійної діяльності під час практичного заняття радимо організувати роботу в групах, схожих до військових формувань, підрозділів (двійки, трійки, відділення). На початку заняття вчителю необхідно об'єднати учнів у бойові групи. Одній групі – відвести роль маневрової, двом іншим – роль вогневих груп (перед тренуванням, учитель визначає індивідуальне завдання кожному учневі; для кожної групи вказує порядок дій, ознайомлює з рубежами); з початку тренувань, вчителю доцільно пояснити учням кожну дію покроково, а на завершальному етапі – у цілому.

Після того, як учні засвоїли основні елементи роботи «двійками», «трійками» важливо урізноманітнити їхню діяльність у складі бойової групи в обороні та в наступі. Доречно звернути увагу учнів на пересування групи в наступі зі зброєю наготові, який отримав назву «котячий рух». Цей спосіб полягає у пересуванні зі зброєю наготові, на напівзігнутих ногах, нахиливши тулуб уперед і легко вигнувши спину дугою. Положення рук при цьому – якомога нижче та з максимальним

зведенням ліктів один до одного. Такий спосіб пересування доречний під час пересування в лісі, чагарниках, у приміщеннях, тобто в умовах готовності до раптового близького контакту з противником [42, с. 132]. При цьому варто наголосити учням, що це – захист лише від ворожого спостереження, але в жодному випадку не захист від вогню.

Акцентуємо увагу, що особливістю військової тактичної гри є створення у ході тактичних дій екстримальних та стресових ситуацій за рахунок обмеження часу на виконання та ускладнення нормативних завдань, несподівана постановка ввідних та інше.

Рекомендуємо вчителям предмета «Захист України» роз'яснити учням важливу роль і значення топографічних карт. Зокрема, – указати на виняткову їх важливість при переміщенні територією військових з'єднань на рівні роти, полку, батальйону на прикладі Операції Об'єднаних Сил. Варто інформувати учнів, що реформи, які проводяться у рамках НАТО зі стандартизації озброєння та військової техніки, також розповсюджені й на топографічні карти.

Бойова підготовка об'єднаних спільним командуванням Збройних Сил, а також завдання управління військами у ході бойових дій вимагають уніфікації топографічних карт країн-учасниць. Уніфікація топографічних карт вимагає докорінної переробки всіх існуючих карт. При цьому, поряд із переходом до нових стандартів математичної основи та оформлення, вимагається й оновлення змісту карт, а в ряді випадків виникає необхідність заново відзняти або скласти карти за масштабами, що прийняті у НАТО.

У рамках Річної національної програми передбачено розроблення Державної топографічної карти України як бази топографічних даних, що за змістом і точністю відповідає топографічній карті в масштабі 1 : 50000 [36].

У ході занять з військової топографії особливу увагу варто звертати на вироблення в учнів практичних навичок в орієнтуванні на незнайомій місцевості, розуміння, читання та знання топографічної карти, визначення захисних властивостей місцевості.

При поясненні розрахунку азимуту необхідно акцентувати увагу учнів, що відповідні знання є необхідною умовою для виконання бойових завдань артилерійськими розрахунками та при переміщенні, відповідно до наказів військового керівництва. Варто наголосити учням на важливості відповідних знань під час проходження військової служби та під час воєнних дій.

Знання, вміння і навички, що отриманні на заняттях з військової топографії, – удосконалювати на заняттях із тактичної та вогневої підготовки.

Розділ 7. «Прикладна фізична підготовка» [24].

У розділі «Прикладна фізична підготовка» значна увага належить силовій підготовці з подолання перешкод, а також характеристиці національних бойових мистецтв.

Навчання прикладній фізичній підготовці здійснюється на заняттях із тем «Силова підготовка та подолання перешкод», «Основи самозахисту», інших розділах предмета (тактична підготовка, військово-медична підготовка) і спрямоване на формування в учнів прикладних рухливих навичок, удосконалення фізичних і спеціальних якостей, зміцнення здоров'я. Для більш якісної фізичної підготовки учнів у розділ включено вправи з гімнастики, легкої атлетики та основ самозахисту.

Опрацювання теми «Силова підготовка та подолання перешкод» за програмою предмета «Захист України» сприяє формуванню силових здібностей учнів у найсприятливіший для них період фізичного розвитку (найбільший приріст сили в різних групах м'язів припадає на вік від 14 до 16 років) [42, с. 166].

Рекомендуємо вчителям предмета «Захист України» мотивувати учнів до розвитку швидкісно-силових здібностей, мускульної сили, силової витривалості та спритності за допомогою виконання вправ:

- підтягування на поперечині;
- згинання та розгинання рук в упорі лежачи або на брусах;
- зміцнення преса на шведській стінці;
- вистрибування з позиції сидячи або напівсидячи.

Звертаємо увагу щодо необхідності активізувати увагу учнів на те, що силові тренування покращують:

- психоемоційний стан;
- впливають на рішучість у всіх сферах життя;
- допомагають зняти стрес;
- покращують фігуру;
- додають впевненості у власних силах;
- покращують самопочуття;
- допомагають у лікуванні депресії і безсоння [2, с. 161].

Ще одним аргументом для виконання силових вправ є їх сприятливий вплив на серцево-судинну систему та біохімічні параметри крові. Силові тренування:

- зумовлюють зниження артеріального тиску й концентрації шкідливого холестерину;
- знижують ризик виникнення інфаркту та інсульту;
- перешкоджають виникненню метаболічних порушень, цукрового діабету, ожиріння і навіть певних різновидів раку;
- покращують функціонування імунної системи [2, с. 161].

Акцентуємо увагу вчителів предмета «Захист України», що загальною метою формування силових здібностей є збереження учнем досягнутого рівня фізичної підготовленості та оптимізації їх розвитку й підтримки впродовж життя.

Рекомендуємо вчителям під час набуття учнями вмінь виконувати силові вправи з вагою власного тіла та з обтяженнями, а також долати перешкоди різними способами уважно стежити за:

- поступовістю підготовки організму до силових навантажень;
- правильністю дихання під час виконання силових вправ;
- визначеністю початкового навантаження;
- кількістю повторень.

Під час занять доцільно добирати комплекс вправ, які забезпечують роботу всіх м'язів: рук, ніг, плечового поясу, спини, черевного преса, грудей, шиї [2, с. 161].

Нагадуємо, що силові вправи найбільш ефективні, якщо їх застосовують на початку основної частини уроку. Важкі вправи – у середині комплексу, коли вже будуть розігріті м'язи, але ще є великий запас енергії. Такий порядок сприятиме поступовому наростанню навантаження на серцево-судинну систему та легені й до середини тренування стане максимальним.

Рекомендуємо вчителям, для підвищення моторної щільності заняття, чергувати силові вправи. Наприклад, I підхід – вправи для однієї м'язової групи, II підхід – для іншої, III підхід – для третьої, і знову опрацьовуються послідовно перша, друга і третя група м'язів. Силові вправи доцільно виконувати таким чином: в одному підході вправу виконують близько до максимальної кількості разів, потім – відпочинок і черговий підхід. Час відпочинку між підходами має забезпечувати відносне відновлення руху (2-3 хв). У перервах між підходами, під час виконання силових вправ, варто використовувати як активний, так і пасивний відпочинок. Під час пасивного відпочинку відновлення відбувається швидше в положенні лежачи на спині. Як засіб активного відпочинку застосовують ходьбу, вправи на розтягування та розслаблення, а також виси.

Одна з дисциплін легкої атлетики – «Біг по пересічній місцевості», що проводиться зазвичай на пересічній місцевості в лісовій зоні або відкритому просторі. Біг під час кросу відбувається в середньому темпі вільним маховим кроком.

Готуючись до кросу, рекомендуємо вчителям звернути увагу учнів на окремі його елементи: положення на старті, старт і стартовий розбіг, біг дистанцією і фінішування [2, с. 165].

Старт у кросі груповий, – у стартовому розбігу перші 8-10 м рекомендуємо бігти невеликими, але частими кроками, залишаючи корпус у нахиленому положенні, швидкість набирати поступово. До кінця стартового розбігу (20-30 м) корпус поступово випрямити, довжину кроку збільшити й перейти на «махові кроки».

Під час бігу дистанцією на рівних ділянках місцевості рекомендуємо продовжувати бігти «маховим кроком»; ногу ставити на п'яту, із подальшим перекатом на всю ступню. На підйомах необхідно зменшити довжину кроку, ногу повністю не виправляти й ставити на носок, а

спускаючись з гори – розслабити м'язи тіла й, використовуючи інерцію, бігти широкими кроками, ставити стопу на п'яту, при цьому корпус відхилити назад.

Початок фінішування доцільно починати за 150-200 м до фінішу; прискорити біг – наприкінці дистанції, за рахунок збільшення частоти кроків. Пам'ятати, що збільшити частоту руху ніг значно легше, якщо почати частіше працювати руками та вище піднімати стегно, а пройшовши лінію фінішу, не слід одразу зупинятися, а пробігти ще 50-60 м повільним бігом і поступово перейти на крок [2, с. 166].

Під час бігу пересіченою місцевістю, перш за все, потрібно мати на увазі особливості ґрунту та рельєфу. Біжучи по піску та іншому сипучому ґрунту, слід дещо зменшити крок, компенсуючи це збільшенням частоти кроків. На твердому ґрунті потрібно уникати різкого приземлення, намагаючись ставити ногу якомога м'якше. Слизький глинистий ґрунт потребує посиленої уваги до збереження рівноваги. При цьому, ноги ставляться дещо ширше ніж зазвичай; під час бігу по воді, високою травою – ноги піднімаються вище.

Певних навичок вимагає біг по різному рельєфу місцевості. Долати підйоми найкраще, зменшивши довжину кроку й нахиливши тулуб уперед. Нога при цьому ставиться на носок. Навпаки, спускаючись із гори, учень повинен відхилити тулуб назад і дещо збільшити довжину кроку. Пологі спуски використовуються для максимально можливого збільшення швидкості.

Потрібно вміти долати різні перешкоди, що трапляються на шляху бігуна. Невеликі перешкоди (стовбури дерев, неглибокі канали) можна долати широким стрибковим кроком, без значного порушення ритму бігу. Канави потребують прискореного розбігу і приземлення на обидві ноги. В окремих випадках перешкоди зручніше долати, наступаючи на них і навіть спираючись рукою [3, с. 168].

Подолання смуги перешкод належить до числа найбільш ефективних навичок у процесі фізичної підготовки, адже сприяє комплексному вдосконаленню природних рухів, життєво необхідних рухових навиків, ефективному розвитку фізичних здібностей і розвитку вольових рис: рішучості, наполегливості, стійкості, витривалості, самостійності [42, с. 169].

Виконання вправ для успішного подолання окремих елементів єдиної смуги перешкод сприяє розвитку сили, швидкості, витривалості, спритності, координації рухів, уваги, руховій пам'яті, закріпленню отриманих навиків і формуванню прикладних здібностей, здатності організму протистояти несприятливим зовнішнього середовища – стійкості до заколисування, гіпоксії, перевантажень, вестибулярної витримки.

Практичні заняття є основним видом занять і проводяться за розділами прикладної фізичної підготовки:

– гімнастика;

- прискорене пересування та легка атлетика;
- подолання перешкод;
- основи самозахисту [24].

Способи організації учнів при виконання фізичних вправ можуть бути індивідуальні, групові, фронтальні, поточні, кругові та змагально-кругові, основними методами тренувань – рівномірний, повторний, змінний, інтервальний, контрольний і змагальний.

Нагадуємо, що навчання фізичним вправам і прийомам включає ознайомлення, розучування та вдосконалення [24].

Ознайомлення сприяє формуванню в учнів правильного уявлення про розучувану вправу та має таку послідовність дій:

- назвати вправу;
- зразково її показати;
- пояснити техніку виконання;
- показати, за необхідності, вправу ще раз частинами з одночасним поясненням техніки виконання.

Розучування вправи спрямоване на створення в учнів нових рухливих навичок. У залежності від підготовленості учнів і складності вправ, застосовуються такі способи розучування:

- у цілому, якщо вправа нескладна і доступна для учнів, або її виконання за елементами неможливе;
- за частинами, якщо вправа складна та її можна розділити на окремі елементи;
- за розділами, якщо вправа складна та її можна виконати із зупинками;
- за допомогою підготовчих вправ, якщо вправу в цілому виконати не можна через її складність, а розділити на частини неможливо [39].

Рекомендуємо вчителям предмета «Захист України» акцентувати увагу учнів на необхідності регулярно виконувати фізичні вправи для збереження рівня фізичної підготовки.

Звертаємо увагу, що попередження травматизму забезпечується чіткою організацією та дотриманням методики проведення занять, високою дисциплінованістю учнів, своєчасною підготовкою місць занять та інвентаря, систематичним контролем за дотриманням встановлених правил і заходів безпеки з боку вчителя [24].

Наголошуємо на необхідності обов'язкового проведення вчителями предмета «Захист України», перед початком практичних занять з прикладної фізичної підготовки, інструктажу, щодо дотримання учнями правил безпеки [24].

Як показує сучасний досвід, уміння долати перешкоди та вміння захистити себе й оточуючих не раз рятувало життя військовослужбовцям та цивільним громадянам.

Розділ 8. «Основи цивільного захисту» [24].

У розділі подано нормативно-правову базу цивільного захисту, розглядаються надзвичайні ситуації природного, техногенного, воєнного

та соціально-політичного характеру, заходи й засоби захисту населення від надзвичайних ситуацій.

Наголошуємо, що основне завдання при вивченні розділу «Основи цивільного захисту», – сформувати в учнів розуміння, що знання, уміння та неухильне дотримання всього комплексу заходів із забезпечення безпеки в зонах зараження дозволить зберегти їм здоров'я та працездатність.

Рекомендуємо вчителям зосередити увагу на навчанні учнів способам захисту від зброї масового ураження, набуття ними первинних навичок у використанні засобів індивідуального захисту, спеціальної обробки, діям в умовах застосування зброї масового ураження та інших надзвичайних ситуацій.

Акцентуємо увагу вчителів предмета «Захист України» на актуальності використання інформації зі спеціалізованих періодичних видань, яка поглибить знання учнів про сучасні засоби захисту від факторів ураження людини, які виникають під час аварій, катастроф та стихійних лих.

Захист населення у надзвичайних ситуаціях організовується і здійснюється відповідно до вимог Конституції України [17], Кодекс цивільного захисту України [16] та інших чинних нормативно-правових актів.

Для захисту населення і територій у випадку надзвичайних ситуацій в Україні створена єдина державна система цивільного захисту – сукупність органів управління, сил і засобів центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, які забезпечують реалізацію державної політики у сфері цивільного захисту в мирний час і в особливий період [16].

Захист населення у надзвичайних ситуаціях здійснюється з урахуванням двох видів можливих загроз:

- зовнішніх (викликаних війною, локальними збройними конфліктами або глобальними екологічними чи техногенними катастрофами за межами країни);
- внутрішніх (викликаних стихійними лихами і техногенними аваріями або спровокованих терористичними діями на території держави) [16].

Захист населення – це комплекс заходів, спрямованих на попередження негативного впливу наслідків надзвичайних ситуацій чи максимального послаблення ступеня їх негативного впливу.

Кодексом цивільного захисту передбачені такі способи захисту населення в надзвичайних ситуаціях:

- оповіщення та інформування;
- укриття в захисних спорудах;
- евакуаційні заходи;
- інженерний, радіаційний і хімічний захисти;

- медичний, біологічний, психологічний захисти;
- навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях [16].

Для їх реалізації необхідно виконати основні заходи забезпечення захисту населення у надзвичайних ситуаціях:

- повідомлення населення про загрозу та виникнення надзвичайних ситуацій та постійного його інформування про наявну обстановку;
- навчання укриття людей у сховищах, медичний, радіаційний та хімічний захист, евакуація населення з небезпечних районів;
- спостереження та контроль за ураженістю навколишнього середовища, продуктів харчування та води радіоактивними, отруйними, сильнодіючими отруйними речовинами та біологічними препаратами;
- організація та проведення рятувальних, інших робіт у районах лиха й осередках ураження [5, с. 173].

Повідомлення населення про факт небезпечної аварії, стихійного лиха, застосування зброї масового знищення забезпечуються шляхом функціонування загальнодержавної, територіальних, місцевих автоматизованих систем централізованого оповіщення про загрозу або виникнення надзвичайних ситуацій, – з метою не допустити загибелі людей.

Для привернення уваги, перед доведенням інформації до населення про загрозу виникнення або виникнення надзвичайної ситуації, – передається попереджувальний сигнал «Увага всім!», а саме: уривчасте звучання електросирен, часті гудки транспорту, зокрема в запису мережами радіомовлення та через вуличні гучномовні пристрої.

Порядок організації сповіщення про загрозу або виникнення надзвичайних ситуацій та організації зв'язку у сфері цивільного захисту визначається положенням, яке затверджено Кабінетом Міністрів України від 27.09.2017 № 733 «Положення про організацію оповіщення про загрозу виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій та зв'язку у сфері цивільного захисту» [4, с. 39].

Акцентуємо увагу вчителів предмета «Захист України» на важливості усвідомлення учнями, що інформування та оповіщення є основним принципом та головним і невід'ємним елементом усієї системи захисту. Сигнал «Увага всім!» у вигляді переривчастого завивання сирен і виробничих гудків свідчить про те, що сталася надзвичайна ситуація. Почувши його, слід включити радіо, телевізор, мережі мобільного зв'язку і прослухати інформацію територіального управління з надзвичайних ситуацій. Після цього, – виконати всі вказівки та настанови інформаційного повідомлення.

Доцільно, – варіанти сигналів сповіщення на уроці учням продемонструвати за допомогою сучасних засобів навчання.

Окрім права на отримання інформації про загрозу й виникнення надзвичайних ситуацій, кожен громадянин України зобов'язаний вивчити

способи захисту від надзвичайних ситуацій і навчитися користуватися засобами індивідуального захисту.

Звертаємо увагу вчителів предмета «Захист України», що від того, як організовано та проведено заняття з теми «Основні способи захисту населення в надзвичайних ситуаціях» за програмою вивчення предмета «Захист України», залежить рівень підготовки майбутніх громадян вмінню застосовувати засоби індивідуального захисту, користуватися медичними засобами, надавати домедичну допомогу постраждалим. Для того, щоб діяти у надзвичайних ситуаціях, – необхідно мати психологічну готовність та дотримуватись правил безпечної поведінки.

Навчання учнів діям у надзвичайних ситуаціях і правилам пожежної безпеки є обов'язковим і здійснюється під час освітнього процесу.

Акцентуємо увагу вчителів предмета «Захист України» на особливості подання матеріалу з теми «Основні способи захисту населення в надзвичайних ситуаціях»:

- використовувати інформацію зі спеціалізованих періодичних видань, яка поглибить знання учнів про сучасні засоби захисту від факторів ураження людини, які виникають під час аварій, катастроф та стихійних лих;

- розподіляти час раціонально, що дасть можливість провести урок на високому методичному рівні й сприятиме кращому засвоєнню матеріалу учнями;

- добирати доцільні методи навчання які зроблять вивчення матеріалу більш доступним;

- поєднувати систематично теоретичні заняття з практичними навичками, що забезпечить високі результати.

Звертаємо увагу, що заняття з навчання учнів умінню користуватися основними засобами індивідуального захисту органів дихання та шкіри, медичними засобами захисту є практичними, тому потребують завчасної підготовки.

Нагадуємо, що для проведення уроків з теми «Основні способи захисту населення в надзвичайних ситуаціях» необхідно використати рекомендоване навчальною програмою майно [24]:

- протипилову тканеву маску ПТМ-1;
- респіратор (Р-2, Р-2Д);
- протигаз фільтруючий (ГП-5, ГП-5М, ГП-7, ГП-7В);
- протигаз дитячий (ДМ-6, ДМ-6М, ПДФ-Д, ПДФ-Ш);
- легкий захисний костюм Л-1;
- загальновійськовий захисний комплект (ЗЗК);
- прилад радіаційної розвідки та контролю радіоактивного забруднення (ДП-5В (Б), МКС-У);
- прилади контролю радіоактивного опромінення (ДП-22В, ДП-24, ІД-1);
- прилад хімічної розвідки ВПХР;
- аптечка індивідуальна АІ-2;

- аптечка індивідуальна багатоцільова «Швидка допомога»;
- індивідуальний протихімічний пакет (ІПП-8);
- пакет перев'язувальний індивідуальний.

Рекомендуємо кабінет «Захисту України» обладнати плакатами з цивільного захисту, що є особливо необхідним в умовах неповного оснащення закладів загальної середньої освіти навчальним майном для підготовки учнів з цивільного захисту. У разі відсутності приладів радіаційної та хімічної розвідки, доцільно використовувати відеосюжети, що візуалізують порядок роботи з приладами.

Розкриваючи зміст навчального матеріалу, щодо застосування засобів індивідуального захисту, варто пояснити учням, що це – група предметів, призначених для захисту (забезпечення безпеки) однієї людини від радіоактивних, небезпечних хімічних і біологічних речовин та світлового випромінювання ядерного вибуху [4, с. 41].

Засоби індивідуального захисту за своїм призначенням поділяються на:

- засоби захисту органів дихання;
- засоби захисту шкіри.

До засобів індивідуального захисту дихання належать фільтруючі протигazi (загальновійськові, цивільні, дитячі, промислові), ізолюючі протигazi, респіратори, ватно-марлева пов'язка та протипилова тканинна маска [4, с. 41].

Перед ознайомленням учнів із призначенням і будовою фільтруючих та ізолюючих протигазів, – необхідно пояснити специфіку їх дії та використання. У фільтруючих протигазях повітря, що надходить для дихання, очищується від отруйних речовин, радіоактивного пилу, бактеріальних засобів. В ізолюючих протигазях, – дихання здійснюється за рахунок запасів кисню, що міститься в самому протигазі. Ними користуються, коли неможливо використовувати фільтруючі протигazi: при нестачі кисню, високої або невідомої концентрації отруйних речовин у повітрі [5, с. 180].

Звертаємо увагу вчителів, що навчальною програмою предмета «Захист України» передбачено виконання нормативу «Одягання протигазу» [24]. Умовою (порядком) виконання цього нормативу передбачено, що учні знаходяться в строю, протигazi – у похідному положенні. За раптовою командою «Гази!» учні одягають протигazi. Нагадуємо, що час відраховується, – з моменту подання команди до відновлення дихання після одягнення учнем протигазу.

Для успішної здачі учнями нормативу «Одягання протигазу» з ними необхідно провести тренування. Під час тренування – показати учням порядок одягання й скидання протигазу ГП-5 та пояснити, що він є універсальним засобом захисту, тому, що одночасно захищає органи дихання, обличчя, шкіру голови від радіоактивних, отруйних, бактеріальних і деяких аварійно хімічно небезпечних речовин.

Основним завданням тренування є удосконалення практичних навичок учнів у виконанні нормативів із засобами захисту, перевірка їх справності та готовності до практичного застосування.

Нагадуємо вчителям, що протигази потрібно готувати до занять заздалегідь із використанням дезінфікуючих засобів.

Рекомендуємо вчителям ознайомити учнів з будовою протигаза ГП-5:

- фільтрувально-поглинальна коробка;
- лицьова частина;
- окулярний пристрій;
- клапан вдиху і з'єднання з фільтрувально-поглинальною коробкою;
- сумка для перенесення;
- коробка з плівками, що не запотівають.

Доцільно пояснити, що фільтрувально-поглинальна коробка складається з:

- протиаерозольного фільтра, який затримує біологічні аерозолі, радіоактивний пил і шкідливі аерозолі (пил, дим, тумани);
- шихти – активоване вугілля, що поглинає отруйні речовини, аварійно хімічно небезпечних речовин;
- паперу тампонного, що затримує вугільний пил шахти;
- сітки верхньої й нижньої, що утримують шихту;
- екрана, який розподіляє повітряний потік.

Варто пояснити учням, що важливо правильно підібрати розмір шолом-маски, тому що саме він має вирішальне значення під час користування протигазом; указати на наявності п'яти розмірів шолом-маски (маски ШМ-62У протигазів ГП-5 – 1, 2, 3, 4, 5), залежно від розміру голови: до 63 см, від 63,5 до 65,5 см, від 66 до 68 см; від 68,5 до 70,5 см; більше 71 см [29].

Розмір визначається за допомогою сантиметрової стрічки вертикальним вимірюванням розміру голови. Сантиметрову стрічку проводять від кінчика підборіддя через тім'ячко й фіксують показ на кінчику підборіддя. За показами визначають розмір протигаза.

Рекомендуємо перевірку непошкодженості, збирання та правила використання протигаза відпрацювати з учнями під час практичного заняття. Учні, користуючись своїми протигазами, протирають шолом маску чистою вологою серветкою, або дезінфікують ту, що використовувалась, перевіряють справність та герметичність протигаза, складають його в протигазову сумку. За командою вчителя «Протигази до огляду» учні дістають протигази із сумок, тримаючи за шолом-маску в правій руці. Рекомендуємо вчителям, під час огляду, особливу увагу звертати на знання учнями свого розміру шолом-маски, її стану, наявності клапанів.

Окрім того, доцільно ознайомити учнів з алгоритмом надягання протигаза:

- затримати дихання, заплющити очі, зняти головний убір, вийняти шолом-маску й узяти її обома руками за потовщені краї в нижній частині так, щоб великі пальці були зовні, а інші – усередині;

- прикласти нижню частину шолом-маски під підборіддя і різким рухом рук угору й назад натягнути її на голову так, щоб не було складок, а окулярний пристрій припав проти очей;

- зробити повний видих, розплющити очі й відновити дихання;

- надіти головний убір і закріпити протигаз на боці [29].

Варто провести тренування з виконання нормативу «Одягання протигазу», звернути увагу учнів на помилки, які призводять до зниження оцінки:

- незаплющені очі, незатримане дихання, не зроблено повного видиху;

- шолом-маска одягнена з перекосом;

- допущені перекоси, за яких зовнішнє повітря проникає під шолом-маску.

Учням варто усвідомити, що протигаз може стати надійним засобом захисту, якщо лицева частина протигазу підібрана за розміром і протигаз у цілому, підігнаний і справний.

Рекомендуємо використовувати переваги практичних занять як форми організації освітньої діяльності на уроках, які:

- активізують освітній процес;

- допомагають визначити хто швидше та правильно виконає норматив;

- розвивають змагальний дух;

- мотивують підвищувати рівень предметної компетентності [18, с. 28].

Навички, які отримані на заняттях із основ цивільного захисту, доцільно удосконалювати як на практичних заняттях, так і під час навчально-польових занять (зборів).

Розділ 9. Домедична допомога [24].

Розділ передбачає вивчення порядку надання домедичної допомоги пораненим, невідкладні дії та організаційні заходи, спрямовані на врятування та збереження життя людини у невідкладному стані та мінімізацію наслідків впливу такого стану на її здоров'я.

Навчання з домедичної допомоги регламентується Законом України від 05.07.2012 № 5081-VI «Про екстрену медичну допомогу» [13] та наказом Міністерства охорони здоров'я від 16.06.2014 № 398 «Про затвердження порядків надання домедичної допомоги особам при невідкладних станах» [28].

Варто пояснити учням визначення домедичної допомоги – це: «...невідкладні дії та організаційні заходи, які направлені на врятування та збереження життя та здоров'я людини у невідкладному стані та зменшення наслідків дії на їхнє здоров'я, що надають пересічні громадяни або рятівники, які не мають медичної освіти» [13].

Акцентуємо увагу вчителів, що знання з домедичної допомоги потрібні учню не лише для того, щоб стати сильною, освіченою та ерудованою людиною, а й для формування свідомого ставлення до захисту свого життя, життя рідних, друзів і співгромадян.

Наголошуємо, що головну увагу на заняттях необхідно звертати на набуття учнями практичних навичок, особливо навчанню користуватися індивідуальними засобами медичного захисту. Теоретичний матеріал повинний викладатися тільки в тому обсязі, який необхідний для свідомого виконання учнями практичних прийомів.

В основах законодавства України про охорону здоров'я зазначено, що згідно з Конституцією України [17], держава гарантує всім громадянам реалізацію їх прав у галузі охорони здоров'я. Також визначено, що надавати невідкладну допомогу іншим громадянам, які знаходяться у загрозовому для їхнього життя стані є одним із обов'язків громадян.

Актуальною є проблема своєчасності надання невідкладної домедичної допомоги постраждалим під час надзвичайних ситуацій мирного та військового характеру.

За оцінкою медичних фахівців, в Україні із 100 осіб, які померли на догоспітальному етапі, 20% летальних випадків пов'язані з отриманням травм, несумісних з життям, а інші 80% випадків – із недостатньою системою організації надання медичної допомоги постраждалим безпосередньо в зоні надзвичайних ситуацій і неефективністю здійснення заходів із медичної евакуації постраждалих до лікувальних заходів [1].

У такий спосіб, під час вивчення розділу «Домедична допомога» [24] предмета «Захист України» центральне місце відводиться навчанню учнів навикам надання домедичної допомоги.

Надання домедичної допомоги на полі бою – основна запорука врятування життя пораненому. Аналіз причин загибелі військовослужбовців під час ведення бойових дій свідчить про те, що значну їх частину можна було б урятувати за своєчасного та якісного надання домедичної допомоги. Ця кількість коливається від 9% (Чеченська кампанія) до 25% (війна в Іраку та Афганістані). Основними причинами смерті 80-90% таких поранених стали масивна крововтрата та шок. При цьому локалізація поранень у 48% випадків – тулуб, у 31% випадків – верхні та нижні кінцівки, у 21% – шию чи пахові ділянки, де проходять магістральні кровоносні судини [7].

Пошкодження, які виникають у сучасних збройних протистояннях, значно обмежують час надання домедичної допомоги на полі бою, зокрема:

– при кровотечі з магістральних судин кінцівок (стегнова, плечова) поранений гине через 2 хв;

– при кровотечі з судин шиї (сонна артерія, яремна вена) смерть настає теж через 2 хв;

- при кровотечі із судин голови поранений може загинути у часовий інтервал від декількох секунд до однієї години;
- при зовнішній артеріальній кровотечі з ран передпліччя, гомілки чи тулуба, смерть може настати протягом години;
- при виникненні непрохідності верхніх дихальних шляхів через западання язика за умов утрати свідомості в положенні на спині, поранений гине за 5 хв;
- при раптовій зупинці серця внаслідок ударної хвилі, закритої травми грудної клітки, сильного стресу, – смерть настає через 5 хв;
- при проникаючому пораненні грудної клітки, смерть настає за час від 10-15 хв до однієї години [23].

Завдання домедичної допомоги полягає у тому, щоб найпростішими засобами врятувати життя потерпілому, полегшити його страждання, запобігти розвитку можливих ускладнень, зменшити тяжкість перебігу травми чи захворювання.

Вирішальне значення для врятування життя має як найшвидше надання першої медичної допомоги. Від того, наскільки своєчасно надана перша медична допомога, залежить успіх подальшого лікування, швидке видужання пораненого.

Слід акцентувати увагу учнів на відмінностях у наданні домедичної допомоги на полі бою, від аналогічної у цивільних умовах.

Військова медицина відрізняється від цивільної типами травм або ран, зовнішніми умовами, можливістю надавати допомогу постраждалим та часом, який необхідний для евакуації постраждалих (інколи він набагато довший в умовах бою).

Протоколи допомоги ТССС (Tactical Combat Casualty Care – загальний протокол надання домедичної допомоги на полі бою), на відміну від цивільної медицини, мають алгоритм MARCH (Massive Bleeding–Airway–Respiratio–Circulatio–Hypothermia), однак його зміст не відрізняється від загальноновизнаного ABC [5, с. 121]. Він містить основні послідовні пункти надання допомоги, серед яких:

- Massive Bleeding (масивна кровотеча) – зупинка кровотечі, що загрожує життю;
- Airways (дихальні шляхи) – забезпечення прохідності дихальних шляхів;
- Respiration (дихання) – закриття всіх відкритих ран грудної клітки;
- Circulation (циркуляція) – повний огляд пораненого, зупинка кровотеч, діагностика шоку;
- Hypothermia (гіпотермія/ЧМТ черепно-мозкова травма) – попередження гіпотермії [5, с. 121].

Цей протокол є дороговказом для медичного персоналу та для військових, які перебувають у зоні військових дій [5, с. 122]. Для того, щоб впевнено надати першу допомогу пораненому, – необхідно мати психологічну готовність та запас самих елементарних медичних знань,

умінь, навичок за умов мінімального забезпечення медичними препаратами і засобами першої допомоги.

Зміст теми «Домедична допомога в умовах бойових дій» [24] предмета «Захист України» передбачає вивчення учнями пошкоджень, які виникають у сучасних збройних протистояннях, порядку надання домедичної допомоги пораненим, місця надання домедичної допомоги під час ведення бойових дій, невідкладних дій та організаційних заходів, спрямованих на врятування та збереження життя людини у невідкладному стані, мінімізацію наслідків впливу такого стану на її здоров'я [24].

Рекомендуємо особливу увагу звернути на найважливіші дії бійця-рятувальника при його наближенні до пораненого під час бою. При поясненні учням реанімації потерпілих, необхідно на мультимедійній дошці, комп'ютері показати ознаки життя (наявність пульсу, реакція зіниці на світло, дихання потерпілого) та ознаки смерті (ефект «котяче око», залякність, трупні плями). Учні повинні засвоїти алгоритм проведення реанімації, знати з якою силою здійснюється натиск (і в яке місце) на грудину при виконанні непрямого масажу серця.

Акцентуємо увагу вчителів предмета «Захист України» на особливості подання матеріалу та рекомендуємо під час проведення уроків з цієї теми головну увагу звернути на набуття учнями практичних навичок. Теоретичний матеріал доцільно викладати в тому обсязі, який необхідний для свідомого виконання учнями практичних прийомів.

Важливо, щоб учні, при вивченні теми «Домедична допомога в умовах бойових дій» [24], усвідомили, що надання якісної та вчасної медичної допомоги на полі бою – це шанс на виживання для пораненого.

Рекомендуємо відпрацювання нормативних прийомів з теми «Домедична допомога в умовах бойових дій» [24] на уроках провести в такій послідовності:

- показ прийому вчителем предмета «Захист України»;
- виконання учнями прийому за елементами;
- тренування з виконання прийому відповідно до часу, встановленого нормативом.

Звертаємо увагу, що для кращого засвоєння практичних прийомів, доцільно поділити навчальний підрозділ на групи, у яких по черзі одні учні виконують роль поранених, а інші відпрацьовують на них практичні дії.

Учням необхідно оволодіти правилами надання домедичної допомоги:

- домедичну допомогу в секторі обстрілу надають тільки за наказом командира; в окремих випадках, коли дозволяє тактична ситуація, рішення приймають самостійно;
- основною запорукою врятування життя пораненому є надання домедичної допомоги на полі бою [7].

Розрізняють два місця надання домедичної допомоги під час ведення бойових дій: безпосередньо в секторі обстрілу та в секторі укриття.

Під час вивчення теми «Надання домедичної допомоги в секторі обстрілу» [24], учні повинні вміти переводити пораненого в положення на боці (животі), володіти навичками зупинки кровотечі з ран шиї, тулуба, кінцівок.

Рекомендуємо вчителям предмета «Захист України» нагадати учням, що наближаючись до пораненого, необхідно намагатися отримати найбільше візуальної інформації про нього та місце події у якому положенні лежить: які видимі пошкодження, чи є сторонні предмети в тілі, чи є калюжі крові, де його особиста зброя, чи додатково нічого не загрожує, зокрема, чи не прихована під тілом граната зі знятою чекою.

Варто акцентувати увагу учнів, що ознаки життя пораненого в секторі обстрілу визначають тільки шляхом усного звертання до нього: «Ти в порядку? Де болить?» [5, с. 98]. Відсутність відповіді трактують як непритомність і потребу надати домедичну допомогу.

Доцільно звернути увагу учнів, що в секторі обстрілу дозволено виконувати зупинку зовнішньої кровотечі при локалізації рани у ділянці шиї, рук чи ніг (видима рана, з якої витікає кров, пляма на одязі або калюжа крові під частиною тулуба, рукою чи ногою, тобто виключно небезпечно для життя кровотечу).

Рекомендуємо нагадати учням, що, під час будь-якої маніпуляції у секторі обстрілу, поранений і той, хто його рятує, перебувають у небезпеці, тому всі дії необхідно робити максимально швидко з дотриманням правил особистої безпеки, зокрема, рятувальник не повинен підніматися вище тіла пораненого, який лежить на землі.

Варто акцентувати увагу учнів, що під час переведення пораненого в положення на боку (животі), руку пораненого, яка ближче до рятувальника, потрібно покласти вздовж тулуба пораненого в напрямку догори. Переведення пораненого у положення на животі виконується з метою зменшення ризику непрохідності дихальних шляхів через западання язика чи блювання. Щільно притиснувшись до землі, рятувальник повинен захопити пораненого за плече, що далі від нього. Різким рухом на себе необхідно повернути пораненого на бік (живіт). Залишивши пораненого в положенні на боку (животі), якщо немає змоги транспортувати його в сектор укриття, слід продовжувати виконання бойового завдання [7].

Рекомендуємо вчителям предмета «Захист України», під час відпрацювання прийому переведення пораненого в положення на боку (животі), прослідкувати за дотриманням учнями правил особистої безпеки: голова та плечі рятувальника не повинні бути вище голови та тулуба пораненого.

Доцільно акцентувати увагу учнів, що під час артеріальної кровотечі у розпорядженні є всього 120 с для накладання джгута (турнікета), потім людина помирає від крововтрати. Тому, під час тренувань з використання джгута (турнікета) необхідно намагатися досягти таких результатів: дістання джгута (турнікета) – 10 с; накладання джгута (турнікета) – 60 с [4, с. 124].

При зупинці кровотечі з ран шиї, у ситуації взаємодопомоги, необхідно притиснути пальцями рану на відкритій шиї або через комір, одночасно накласти на неї бинт, або серветку, або подушечку пере'язувального пакета, щоб туго затампонувати рану. Зафіксувати валик (бинт, пере'язувальний пакет, або ватно-марлеву подушечку) джгутом чи іншим бинтом. Джгут необхідно провести під протилежною рукою, яку за можливості підняти догори та завести за голову пораненого, й перевести пораненого в положення на животі.

Акцентуємо увагу, що взаємодопомога при пораненні тулуба надається лише за її доступністю, без знімання захисних елементів одягу (бронежилета), з використанням гемостатичних засобів або звичайних перев'язувальних пакетів для тугого тампонування рани марлею. Потім, – необхідно перевести пораненого в положення на животі [7].

Рекомендуємо вчителям предмета «Захист України», під час відпрацювання прийому зупинки кровотечі з рани тулубу, звернути увагу учнів, що при кульових й осколочних пораненнях, окрім вхідного, може бути вихідний отвір, у ділянці якого, як правило, пошкодження тканин більші. Необхідно зосередити увагу учнів, що у секторі обстрілу зупинку кровотечі з рани тулуба не проводять, якщо необхідно знімати захисні елементи одягу пораненого.

При пораненнях верхньої кінцівки взаємодопомога передбачає дії:

- покладіть руку пораненого на своє плече;
- накладіть кровоспинний джгут на плече та закріпіть його;
- якщо поранений без свідомості, переведіть його в положення на животі [7].

При пораненнях нижньої кінцівки взаємодопомога передбачає дії:

- накладіть на місце поранення валик, зафіксувавши його джгутом, якщо поранення локалізоване у паховій ділянці;
- переведіть його у положення на животі та накладіть кровоспинний джгут на стегно, якщо поранений без свідомості [7].

Акцентуємо увагу вчителів предмета «Захист України» на тому, що накладання кровоспинного джгута для зупинки кровотечі з ран кінцівок, здійснюється з максимальним тиском.

Самодопомога при зупинці кровотечі за допомогою спеціальних джгутів передбачає таку послідовність дій:

- розташуйте джгут на руці чи нозі вище від рани;
- затягніть рамку джгута; за допомогою закрутки затискайте до повної зупинки кровотечі з рани;
- зафіксуйте закрутку за допомогою фіксуючої лямки [7].

Нагадуємо вчителям предмета «Захист Вітчизни», що техніка накладання такого типу джгута є однаковою для верхньої та нижньої кінцівок. Якщо виникають сумніви щодо локалізації рани – підкажіть учням, що у такому випадку накладають джгут максимально високо.

Отже, головні завдання на етапі перебування під вогнем зводяться до усунення подальшої загрози для пораненого (придушення противника вогнем) та накладання джгута (турнікета). Після цього, слід розпочати відтягування пораненого за найближче укриття, якщо сам він не може залишити небезпечну зону [4, с. 24].

Під час вивчення теми «Транспортування (переміщення) пораненого в сектор укриття» учнів необхідно ознайомити з порядком транспортування пораненого однією-двома особами у положеннях лежачи чи стоячи; вивчити особливості переміщення пораненого в сектор укриття; провести тренування з надання домедичної допомоги під час ведення бойових дій, транспортування пораненого в сектор укриття; виховувати почуття відповідальності за життя та здоров'я пораненого в бою. Варто пояснити учням, що вибір способу відтягування пораненого залежить від характеру поранення, відстані, на яку потрібно відтягнути пораненого, місцевості і бойової обстановки.

Існують такі основні способи відтягування пораненого: на боці, на спині, «за ремінь» [4, с. 124]. Окрім того, можна здійснювати відтягування поранених з використанням підручних і табельних засобів.

Алгоритм транспортування пораненого однією особою у положенні лежачи:

- особа, яка транспортує пораненого має захопити своєю рукою плече пораненого, що далі від неї, та ногою – його гомілку, при цьому щільно притулитися до пораненого;
- різким рухом треба перевернутися разом із пораненим на спину;
- правою рукою утримувати лямку бронежилета пораненого та його зброю (це дозволяє вести розсіяний вогонь у бік ворога за допомогою зброї пораненого);
- транспортувати пораненого в сектор укриття, відштовхуючись від землі правою ногою або лівою рукою, або лівою ногою та правою рукою [7].

У безпосередній близькості до укриття, транспортувальника та пораненого може затягнути за укріплення ще один боєць, використовуючи для цього рамки бронежилета. У такому випадку особа повинна утримувати пораненого, не здійснюючи жодних рухів.

Алгоритм транспортування пораненого однією особою в положенні стоячи:

- лівою рукою захопити лямку бронежилета пораненого та підняти його головний кінець на 15 градусів;
- правою рукою утримувати свою зброю, зігнути свої ноги у колінах і транспортувати пораненого;

– якщо інші бійці можуть прикрити вас вогнем, необхідно тягнути пораненого у напівзігнутому положенні за обидві лямки бронезилета [7].

У випадку транспортування пораненого двома бійцями, – необхідно тягнути за рамки бронезилета пораненого та, за можливості, прикриватися вогнем. Треба завести руки пораненого собі за плечі та руками фіксувати його за пояс. Далі, – підтягнути пораненого й транспортувати його до сектору укриття. Це – швидкий метод транспортування пораненого, недоліком якого може бути посилення больових відчуттів.

Ознайомлюючи учнів з наданням допомоги у секторі укриття, необхідно розповісти про порядок первинного огляду пораненого у секторі укриття та вивчити з ними прийом проведення серцево-легеневої реанімації.

Алгоритм дій з наданням допомоги у секторі укриття:

– у секторі укриття з пораненого слід зняти захисні елементи. Це потрібно робити швидко та злагоджено: перший рятувальник із бійців знімає шолом, одночасно другий знімає бронезилет;

– після зняття захисних елементів перший рятувальник перевіряє наявність свідомості, запитуючи: «Ти мене чуєш? Тобі потрібна допомога?»;

– у разі відсутності відповіді (поранений непритомний) перший рятувальник перевіряє дихання, другий – швидко оглядає пораненого з голови до ніг (голову, шию, грудну клітку, живіт, верхні та нижні кінцівки, спину) [7].

Надавати допомогу потрібно відповідно до виявлених пошкоджень:

– якщо поранений не дихає – виконати серцево-легеневу реанімацію;

– за наявності зовнішньої кровотечі – застосувати засоби для її зупинки;

– за наявності ран, опіків – накладити пов'язку;

– у випадку проникаючого поранення грудної клітки, коли чути як з рани виходить повітря або якщо виходить кров'яна піна: закрити отвір матеріалом, який не пропускає повітря (зовнішнім чохлом індивідуального 41т.41в. 'язувального пакета, клейонкою, целофаном);

– за наявності стороннього предмета в рані – зафіксувати його в рані;

– при переломах зафіксувати переломи [7].

Усім непритомним пораненим, яким надано домедичну допомогу та які очікують подальшого перенесення до медичного пункту, необхідно надати стабільного положення на боці, щоб вони не задихнулися від западання язика. Поранених у стані свідомості, але зі зміною поведінки (психіки), необхідно терміново роззброїти, оскільки існує загроза неадекватного застосування ними зброї.

Причинами зміни поведінки (психіки) можуть бути: черепно-мозкова травма, шок, гіпоксія, використання наркотичних знеболювальних засобів, психоемоційний стрес. Найбільш характерні ознаки психологічних розладів: безглуздий і хаотичний руховий неспокій, відчуття виснаженості та нереальності навколишніх подій, емоційна віддаленість від оточення, почуття провини, ворожі дії щодо людей, які оточують, неадекватне сприйняття (ігнорування) наявних пошкоджень.

Нагадуємо, що серцево-легеневу реанімацію проводять відповідно до загальних правил і розпочинають одразу після констатації відсутності дихання. Спочатку здійснюють 30 натискань на грудну клітку, потім 2 вдихання в тіло пораненого. Глибина натискань на грудну клітку повинна бути не менше 5 см, частота – не менше ніж 100 натискань за хвилину. Змінювати бійця, який проводить натискання на грудну клітку пораненого, необхідно кожні 2 хвилини [7].

Проводити серцево-легеневу реанімацію потрібно за відсутності у пораненого несумісних із життям травм: відкритої рани голови з витіканням мозкової речовини; відкритої рваної рани грудної клітки з пошкодженням внутрішніх органів (легені, серце), травматичних ампутацій кінцівок без зупинки кровотечі (накладання джгута) в секторі обстрілу; опіків III-IV ступенів (великі, напружені або розкриті пухирі з рідким чи желеподібним умістом насиченого-жовтого (кров'янистого) кольору або обвуглення) шкіри обличчя та більшої частини тулуба [7].

Серцево-легеневу реанімацію проводити слід виключно за умови, коли це не заважає виконанню тактичного завдання та відсутня небезпека для бійців, що надають допомогу. У секторі обстрілу проводити серцево-легеневу реанімацію заборонено. Зверніть увагу учнів, що за наявності проникаючих поранень, успіх проведення серцево-легеневої реанімації вкрай низький [7].

Усіх непритомних поранених, у яких присутнє дихання, після надання домедичної допомоги, у безпечному місці необхідно перевести в так зване «стабільне положення». Поранений перебуває в стабільному положенні до моменту транспортування до медичного пункту.

Алгоритм переведення пораненого у стабільне положення передбачає дії:

- руку пораненого, яка ближче до рятувальника, необхідно розташувати вздовж тулуба;
- іншу руку пораненого зігнути в ліктьовому суглобі та завести тильний бік її долоні під його щоку;
- зігнути ногу пораненого, що далі від рятувальника, у колінному суглобі під прямим кутом;
- притискаючи долоню пораненого щільно до його щоки, використати зігнуту в коліні ногу як важіль і повернути тіло пораненого на бік обличчям до себе [7].

Пов'язка на грудну клітку, – при проникаючому пораненні потрібно розрізати одяг, накласти на рану матеріал, що не пропускає повітря

(зовнішня упаковка індивідуального перев'язувального пакета, клейонка, целофан, прорезинена тканина), зафіксувати матеріал з трьох боків лейкопластирем, накласти зверху звичайну пов'язку [7].

Пов'язка на голову, – накласти на рану серветку, зафіксувати її косинкою (сітчастим бинтом), можна накласти пов'язку на рану голови за допомогою спеціальних перев'язувальних пакетів [7].

Пов'язка на живіт, – накласти на рану чисту стерильну серветку, не здійснюючи тиску безпосередньо на рану; якщо рана без випадіння внутрішніх органів, то можна накласти пов'язку за допомогою спеціальних перев'язувальних пакетів; зафіксувати серветку лейкопластирем, бинтом або косинкою [7].

Джгут на кінцівки накладають у випадку, якщо не було здійснено зупинку кровотечі у зоні обстрілу, або в разі кровотечі, яка триває. При цьому, на джгуті або в спеціальному секторі пов'язки треба записати час накладання джгута. Усіх поранених з накладеним джгутом із безпечного сектора слід евакуювати в першу чергу [7].

Зупинка кровотечі з рани тулуба за допомогою гемостатичних засобів (само- та взаємодопомога), – туго затампонувати рану серветкою з гемостатиком; здійснювати тиск на рану протягом 2-3 хв; зафіксувати серветку. За відсутності гемостатичних засобів тампонувати рану можна стерильною серветкою. Якщо поранений непритомний, потрібно перевести його у стабільне положення. Як правило, цю маніпуляцію слід виконувати у безпечній зоні (секторі укриття). У секторі обстрілу її необхідно використовувати як самодопомогу [7].

Зупинка кровотечі з рани кінцівки за допомогою спеціальних перев'язувальних пакетів (само- та взаємодопомога), – накласти потовщену частину пакета безпосередньо на рану; завести полотно бинта у фіксуєчий елемент; максимально натягнувши бинт, продовжувати накладати пов'язку в протилежному напрямку. Якщо кровотеча з рани не зупиняється, потрібно завести фіксуєчий елемент бинта за останній його оберт, здійснювати його закручування до припинення кровотечі; закріпити фіксуєчий елемент з краями бинта за допомогою затискачів, що розміщені на його кінцях. Якщо поранений непритомний, треба перевести його в стабільне положення [7].

Особливості перев'язувальних пакетів:

– у деяких варіантах спеціальних перев'язувальних пакетів відсутній фіксуєчий елемент;

– перев'язувальних пакет можна використовувати за різних локалізацій поранення (голова, грудна клітка, живіт, кінцівки);

– стандартний індивідуальний перев'язувальний пакет вітчизняного виробництва має дві ватно-марлеві подушечки, одна з яких не фіксована до бинта, що дозволяє перев'язувати наскрізне поранення кінцівок або тулуба (на вхідний та вихідний отвори рани одночасно);

– прорезинена упаковка індивідуального перев'язувального пакета стерильна з внутрішнього боку та може застосовуватися для

перев'язувань при великих пораненнях живота з випадінням внутрішніх органів та проникаючих пораненнях грудної клітини [7].

З метою удосконалення знань і практичних навичок учнів з теми «Домедична допомога в умовах бойових дій», доцільно відпрацювати алгоритми дій нормативних прийомів надання першої медичної допомоги при пораненнях під час проведення уроків із тактичної підготовки та навчально-польових зборів.

Рекомендуємо, під час проведення уроків, розширювати діапазон організаційних форм, методів навчання, способів навчальної взаємодії, які максимально наближають освітній процес до реального життя та забезпечують практичну спрямованість навчання, для чого застосовують:

- вправи і завдання до них, що створюють передумови для співпраці, активної участі учнів у процесі навчання;

- завдання, що спонукають до діалогу, висловлюванню власних думок, міркувань, позицій, способів розв'язання проблеми;

- завдання творчого характеру, при розв'язанні яких учні виявляють ініціативу, самостійність, мають право вибору та власної аргументації;

- завдання, що спонукають до обміну думками, враженнями, включають спеціально сконструйовані ситуації вибору та моделюванню життєвих ситуацій.

Надзвичайна важливість вивчення цього питання висуває нові вимоги до організації навчання в умовах сьогодення, а саме: включення до навчальної програми елементів тактичної медицини та постійне удосконалення матеріальної бази для відповідного забезпечення освітнього процесу (манекени, засоби для зупинки кровотечі тощо).

Істотного значення набуває рівень відповідної підготовки вчителів, які б могли якісно навчати змісту предмет з урахуванням певних особливостей та практичної спрямованості.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

1. Волянський П.Б., Макаренко А.М. Домедична допомога як складова сучасної системи реагування на надзвичайні ситуації : вебсайт. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=931> (дата звернення 14.04.2021).
2. Гарасимів І.М., Пашко К.О., Фука М.М., Щирба Ю.П. Захист Вітчизни : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Рівень стандарту. Тернопіль : «Астон», 2018. 256 с.
3. Гнатюк М.Р. Захист Вітчизни : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Рівень стандарту. Київ : Генеза, 2018. 192 с.
4. Гнатюк М.Р. Захист України : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Рівень стандарту. Київ : Генеза, 2019. 160 с.
5. Гудима А.А. Захист України : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Рівень стандарту. Тернопіль : «Астон», 2019. 256 с.
6. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти України, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 № 1392. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення 15.03.2021).
7. Домедична допомога в умовах бойових дій. URL: https://www.unc.org.ua/images/Pre-Medical-Aid_WEB.pdf (дата звернення 14.04.2021).
8. Електронні версії підручників навчального предмета «Захист України» : вебсайт. URL: <https://imzo.gov.ua/pidruchniki/elektronni-versiyi-pidruchnikiv/> (дата звернення 07.06.2021).
9. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>.
10. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення окремих питань виконання військового обов'язку та ведення військового обліку». URL: <https://cutt.ly/3bKaGjx>.
11. Закон України «Про внесення змін до статті 259 Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян» : вебсайт URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/204161.html>.
12. Закон України «Про національну безпеку України». URL: <https://cutt.ly/EbKriK7> (дата звернення 06.05.2021).
13. Закон України «Про екстрену медичну допомогу» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5081-17#Text> (дата звернення 04.06.2021).
14. Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text>.
15. Інформація Департаменту військової освіти і науки Міністерства оборони України «Що варто знати про Стратегію воєнної безпеки України в контексті розвитку системи військової освіти та науки». URL: <https://cutt.ly/bbKoegP> (дата звернення 09.04.2021).

16. Кодекс цивільного захисту України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 34-35, ст.458). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/5403-17>.
17. Конституція України. URL: <https://cutt.ly/8bKp6j0>.
18. Лелека В.М., Захист Вітчизни. Організація та методика викладання предмета. 10-11 класи : посібник. Харків : «Ранок», 2016. 192 с.
19. Лист Міністерства оборони України від 12.08.2020 № 220/4805. URL: <https://cutt.ly/ebKoo3B> (дата звернення 12.05.2021).
20. Лист Міністерства освіти і науки України «Щодо методичних рекомендацій про викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2020/2021 навчальному році» від 11.08.2020 № 1/9-430. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/5f4/cae/d10/5f4caed10f675968632995.pdf> (дата звернення: 29.04.2021).
21. Лист Міністерства освіти і науки України «Щодо листа Центру воєнної політики та політики безпеки» від 21.05.2021 № 37/2021.
22. Лист Міністерства освіти і науки України «Щодо особливості викладання змістової частини підручників «Захист Вітчизни» для учнів 11 класів загальної середньої освіти» від 01.08.2018 № 1/9-471. URL: <http://zpto.ues.net.ua/index.php/documents/orders-mes-ukraine/item/1624-2018rik> (дата звернення: 29.04.2021).
23. Методичні вказівки для самостійної роботи студентів під час підготовки до практичних занять : вебсайт URL: https://www.umsa.edu.ua/storage/kf_med_kat/docs/P5APKU0W7H7SpaxRnuO1soEmdCEqKvnPH2b2Q2es.pdf (дата звернення: 07.05.2021).
24. Навчальна програма «Захист України» рівень стандарту» для 10-11 класів закладів загальної середньої освіти затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 04.11.2020 № 1377. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2018-2019/2020/11/Zakhyst%20Ukrayiny%2010-11%20klas%20Standart.pdf> (дата звернення: 07.06.2021).
25. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 64», затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 27.07.2019 № 1038. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/5d5/279/7ca/5d52797ca746c359374718.pdf>.
26. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про внесення змін до Переліку нових навчальних програм для учнів 10-11 класів закладів загальної середньої освіти, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 23.10.2017 № 1407» від 04.11.2020 № 1377. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1377729-20#Text> .
27. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про внесення змін до типової освітньої програми закладів загальної середньої освіти III ступеня» від 31.03.2020 № 464. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1493729-19#Text> (дата звернення: 05.05.2021).
28. Наказ Міністерства охорони здоров'я «Про затвердження порядків надання домедичної допомоги особам при невідкладних станах». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0750-14#Text> .

29. Основні способи захисту в умовах загрози та виникнення надзвичайних ситуацій : вебсайт. URL: https://www.ifnmu.edu.ua/images/zagalna_informacia/civilnii_zahist/metodichni_materiali/1.pdf.
30. Перелік кодів військових рангів НАТО за стандартом НАТО STANAG 2116 : вебсайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayinski-vijskovi-zvannya-perevedeno-na-kodi-vijskovich-rangiv-nato-andrij-taran>.
31. Перелік підручників для використання в освітньому процесі з предмета «Захист Україна» у закладах загальної середньої освіти з навчанням українською мовою : вебсайт. URL: <https://docs.google.com/spreadsheets/d/16NyRYEKgeQ4T5BE68La-s2gn0q2MPyIWSWx-Vdw-zmA/edit?ts=5a364195#gid=337295027>.
32. Положення про річні національні програми під егідою Комісії Україна – НАТО, затверджене Указом Президента України від 24.02.2021 № 72/2021 : вебсайт. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/722021-36825> (дата звернення: 11.05.2021).
33. Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» від 26.02.2020 № 143. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/143-2020-%D0%BF#Text>.
34. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти» від 23.11.2011 № 1392. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.03.2021).
35. Реформи ЗСУ: Новий стройовий крок до військового параду. URL: <https://milnavigator.com.ua/reformy-zsu-novyi-stroiovyyi-krok-do-viisko-voho-paradu> (дата звернення: 22.04.2021).
36. Річна національна програма Україна-НАТО (на 2021 рік). URL: <https://armyinform.com.ua/tag/richna-naczionalna-programa/>.
37. Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text> (дата звернення: 08.04.2021).
38. Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 : вебсайт. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.
39. Стройові вправи як засіб фізичного виховання. Методичні рекомендації. URL: <https://cutt.ly/QbLruwN> (дата звернення: 25.03.2021).
40. Тактична підготовка : навч. посібник. О.М. Попов, О.М. Моргунов, С.Ю. Поляков. Харків : Нац. Юрид.акад. України, 2004. 215 с.
41. Українські військові звання переведено на коди військових рангів НАТО: URL: <https://www.telegraf.in.ua/kremenchug/10091942-ukrajinski-vijskovi-zvannja-perevedeno-na-kodi-vijskovich-rangiv-nato.html>.
42. (Хараху С.О., Павлов В.Б., Дзюба І.І., Саганчі Є.Д. Захист Вітчизни : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Рівень стандарту. Львів : «Світ», 2018. 216 с.

Редактор: І.В. Удовиченко
Упорядник: Н.М. Сукачова

**Навчання предмета «Захист України»
у закладах загальної середньої освіти
у 2021-2022 навчальному році**

Методичні рекомендації

Комп'ютерний набір та макетування: Н.М. Сукачова

Здано в набір 16.06.2021 р.
Підписано до друку 27.08. 2021 р.
Формат 60×84/16
Гарнітура Arial
Ум. друк.арк. 2,0

НВВ СОІППО, 40007, м. Суми, вул. Р.Корсакова, 5
Тел.: +38(0542) 65-64-95